

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΠΑΤΡΑΣ

**ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΑ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΕΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ –
ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ»**

**ΣΑΝΤΑΝΤΩΝΙΟΥ ΚΑΡΟΛΙΝΑ
ΕΠΟΠΤΕΥΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Κος ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ**

ΠΑΤΡΑ, 2008-2009

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τους καθηγητές μου στο Α.Τ.Ε.Ι Πατρών, για την περίοδο φοίτησης μου 2004-2008 και συγκεκριμένα τον κ. Αναστάσιο Παναγόπουλο για την πολύτιμη βοήθεια του.

Επιπλέον, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κ. Παναγιώτη Ντ. για την ευκαιρία που μου έδωσε, να ανακαλύψω τις δυνατότητες μου.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΓΕΝΙΚΑ

Ο τουρισμός στη μεταπολεμική περίοδο αποτελεί έναν από τους δυναμικότερους και ταχύτερα αναπτυσσόμενους τομείς της παγκόσμιας οικονομίας. Ειδικότερα, από το 1950 και μετά, ο τουρισμός αρχίζει να αναπτύσσεται με εντυπωσιακούς ρυθμούς που αποτυπώνονται τόσο στους δείκτες κίνησης των τουριστών (αφίξεις, διανυκτερεύσεις), όσο και στους οικονομικούς και αναπτυξιακούς δείκτες που τον χαρακτηρίζουν (τουριστική δαπάνη, απασχόληση, επενδύσεις, υποδομή).

Κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις, ο τουρισμός αποτελεί μοχλό ανάπτυξης για πολλές περιφέρειες των αναπτυσσόμενων κυρίως χωρών. Ο τουρισμός, ως δραστηριότητα αναπτύσσεται κατά κύριο λόγο, σε περιφερειακό επίπεδο όπου ενεργοποιεί την αναπτυξιακή διαδικασία προκαλώντας θετικές οικονομικές επιπτώσεις στην παραγωγική βάση της οικονομίας.

Πέρα όμως από τις οικονομικές επιπτώσεις, ο τουρισμός επιδρά επίσης, στην κοινωνία και τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά των περιοχών της χώρας υποδοχής, καθώς και στο φυσικό περιβάλλον και τους φυσικούς πόρους των περιοχών υποδοχής. Επομένως, το ενδιαφέρον μας δεν πρέπει να επικεντρώνεται αποκλειστικά σε μεγέθη όπως οι αφίξεις και οι διανυκτερεύσεις των τουριστών, αλλά θα πρέπει να εξετάζονται οι ποσοτικές και ποιοτικές επιπτώσεις, θετικές και αρνητικές, που προκαλεί η αύξηση του τουριστικού ρεύματος και η στάθμιση του τελικού αποτελέσματος όχι μόνο για τη τρέχουσα χρονική περίοδο αλλά και για το απώτερο μέλλον. Η διάσταση του χρόνου έχει ακόμη μεγαλύτερη σημασία όταν θέλουμε να κινούμαστε μέσα στη λογική της βιώσιμης ανάπτυξης (sustainable development).

Η ανάπτυξη των τουριστικών περιοχών ακολουθεί μία εξελικτική πορεία. Η πορεία αυτή δεν είναι απαραίτητα παντού η ίδια, καθώς εξαρτάται από συγκεκριμένους παράγοντες που επηρεάζουν άμεσα τις διαδικασίες που ενεργοποιούνται στις τουριστικές περιοχές, ωθώντας σε πιο οργανωμένους και σύνθετους τύπους ανάπτυξης, ακολουθώντας κάποια στάδια. Ο κύκλος ζωής ενός τουριστικού προορισμού αποτελεί μία έννοια που θα μπορούσε

να χαρακτηριστεί ως μία έκφανση (ή εφαρμογή) της έννοιας του κύκλου ζωής ενός προϊόντος (product life cycle). Στην περίπτωση αυτή το προϊόν είναι η τουριστική περιοχή.

Ο τουρισμός είναι ο δυναμικότερος και ανταγωνιστικότερος κλάδος της ελληνικής οικονομίας σε διεθνές επίπεδο, ενώ εκτιμάται ότι παρουσιάζει σημαντικές δυνατότητες περαιτέρω ανάπτυξης στην τρέχουσα δεκαετία. Τα ευρωπαϊκά και εθνικά στοιχεία επιβεβαιώνουν τη σπουδαιότητα του ελληνικού τουρισμού.

Όμως, ο ελληνικός τουρισμός βρίσκεται σε δυσχερή θέση αφού σκληροί ανταγωνιστές είναι η Ιταλία, η Τουρκία και η Βουλγαρία. Παρακάτω θα αναλύσουμε την έννοια και την σημαντικότητα του ελληνικού τουρισμού όπως και την σπουδαιότητα των νησιωτικών περιοχών για την ανάπτυξη του ελληνικού τουρισμού. Τέλος, θα εξηγήσουμε τον ανταγωνισμό των προαναφερθέντων χωρών με την βοήθεια των πινάκων και πρόσφατων στατιστικών δεδομένων.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	3
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.....	5

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

Ο ΚΛΑΔΟΣ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ: ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ	7
1.1. Η έννοια του τουρισμού.....	7
1.2. Τουρισμός της Ελλάδας- Αξιοθέατα... ..	9
1.3. Τουρισμός στις νησιωτικές περιοχές	10
1.3.1. Κλάδος τουρισμού στις νησιωτικές περιοχές	10
1.3.1.α. Ευρωπαϊκά στοιχεία.....	11
1.3.1.β. Εθνικά στοιχεία	13
1.3.1.γ. Περιφερειακά στοιχεία-Ανάδειξη νησιωτικών περιοχών	13
1.4. Παράγοντες που καθιστούν τα νησιά ιδιαίτερους προορισμούς	17
1.5. Πρότυπο τουριστικής ανάπτυξης νησιωτικών περιοχών	19
1.5.1. Διαμόρφωση προτύπων τουριστικής ανάπτυξης	20
1.5.2. Κύρια πρότυπα τουριστικής ανάπτυξης των ελληνικών νησιών	22
1.5.3. Περιγραφή προτύπου που υιοθέτησε η πλειονότητα των ελληνικών νησιών	26
1.6 Ορεινός τουρισμός στην Ελλάδα.....	31

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	33
2.1. Επιδράσεις τουρισμού στην χώρα υποδοχής	33
2.1.1. Επιδράσεις στην οικονομία.....	34
2.1.2. Επιδράσεις στην κοινωνία και τον πολιτισμό.....	36
2.1.3. Επιδράσεις στο περιβάλλον	37
2.2. Επίδραση τουρισμού λόγω πρόσφατων κοινωνικών και οικονομικών γεγονότων	41
2.3 Επόμενη μέρα για τον ελληνικό τουρισμό μετά την κρίση	43

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΑ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΕΣ ΧΩΡΕΣ.....	45
3.1. Παρουσίαση Ιταλίας	47
3.2. Παρουσίαση Τουρκίας.....	48
3.3. Παρουσίαση Βουλγαρίας.....	49

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ	50
4.1. Συγκριτική μελέτη- Περίπτωση Ιταλίας	53
4.2. Συγκριτική μελέτη- Περίπτωση Τουρκίας	55
4.3. Συγκριτική μελέτη- Περίπτωση Βουλγαρίας.....	57
ΕΠΙΛΟΓΟΣ- ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	61
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	64

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

Ο ΚΛΑΔΟΣ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ: ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

1.1 Η έννοια του τουρισμού

Η εποχή μας συχνά αποκαλείται «μεταβιομηχανική», επειδή μετά την έντονη ανάπτυξη που παρουσίασε κατά τη διάρκεια του μεγαλύτερου μέρους του προηγούμενου αιώνα ο βιομηχανικός τομέας, η οικονομία βασίζεται πλέον όλο και περισσότερο στον τριτογενή τομέα, δηλαδή τις υπηρεσίες. Εξέχουσα θέση στον τριτογενή τομέα και μια από τις σημαντικότερες πηγές παραγωγής προστιθέμενης αξίας αποτελεί ο Τουρισμός.

Η οικονομική ανάπτυξη στον 19ο και 20ο αιώνα έδωσε την ευκαιρία σε μεγάλο αριθμό πολιτών να κάνουν ταξίδια σε περιοχές εκτός του τόπου κατοικίας τους με σκοπό να γνωρίσουν την ιστορία, την παράδοση και τον τρόπο ζωής των άλλων περιοχών ή άλλων λαών.

Όμως ο τουρισμός τα τέλη του 19ου και το πρώτο μέσο του 20ου αιώνα ήταν διαφορετικός σε σύγκριση με τον τουρισμό της σημερινής εποχής της παγκοσμιοποίησης. Και αυτό γιατί τότε ο τουρισμός δεν είχε τη μαζική μορφή, παρά μόνο μετακινήσεις λίγων, μορφωμένων κυρίως ατόμων και με εισόδημα που ξεπερνούσε το μέσο εισόδημα των εργαζομένων.

Βιβλιογραφικά, η ανάλυση της έννοιας του σύγχρονου τουρισμού παρουσιάζει σημαντικές δυσκολίες. Όπως επισημαίνεται από τον Π. Τσάρτα (1996)¹, το γεγονός ότι ο τουρισμός είναι ουσιαστικά ένας εντελώς ιδιόμορφος και ταχύτατα αναπτυσσόμενος τομέας της παγκόσμιας οικονομίας, καθώς και ότι συνδέεται άμεσα με κοινωνικές και πολιτισμικές αλλαγές στις σύγχρονες κοινωνίες, εξηγεί τις μεγάλες δυσκολίες που υπάρχουν στην εννοιολογική οριοθέτηση και ταξινόμηση των βασικών στοιχείων που συναρθρώνουν την έννοια «τουρισμός».

---

¹ Πάρις Τσάρτας (1996) 'Τουρίστες, Ταξίδια, Τόποι: Κοινωνιολογικές Προσεγγίσεις στον Τουρισμό' Εκδόσεις Εξάντας, σελ. 37

Ωστόσο, σύμφωνα με τις προσεγγίσεις και αναλύσεις που αναφέρονται στη βιβλιογραφία, ο τουρισμός μπορεί να οριστεί ως το σύνολο των δραστηριοτήτων που συνδέονται με την μετακίνηση και παραμονή των ατόμων σε μέρη εκτός του συνηθισμένου περιβάλλοντός τους, για ικανό διάστημα, συνήθως μικρότερο του έτους. Οι λόγοι των τουριστικών μετακινήσεων περιλαμβάνουν την αναψυχή, την εργασία, την εκτόνωση από την καθημερινή πίεση στην εργασία, τη βελτίωση του μέσου εισοδήματος και την ανάγκη κατανάλωσής του, τη βελτίωση των εγκαταστάσεων υποδοχής τουριστών, κλπ.

Οι διάφορες μορφές τουρισμού μπορούν να διακριθούν με βάση τα ακόλουθα χαρακτηριστικά²:

- Το σκοπό της επίσκεψης (π.χ. αναψυχή και ψυχαγωγία, διακοπές, πολιτιστικός τουρισμός, τουρισμός υγείας, επίσκεψη φίλων και συγγενών, επιχειρηματικό – επαγγελματικό, συμπεριλαμβανομένων των συνεδρίων και των συναντήσεων)
- Τη διάρκεια της παραμονής (σαββατοκύριακο, επαγγελματικό ταξίδι, καθώς και οι παραδοσιακές διακοπές με μεγαλύτερη διάρκεια)
- Το είδος του ταξιδιού (προορισμός εντός ή εκτός συνόρων)
- Το είδος του προορισμού (αγροτικός, αστικός, παράκτιος ή ορεινός)
- Την απόσταση που θα καλυφθεί (μικρό ή μεγάλο ταξίδι)
- Τη φύση των ίδιων των τουριστών (νέοι, οικογένειες, κλπ)

Ο τομέας του τουρισμού θεωρείται γενικά ότι περιλαμβάνει έναν αριθμό διαφορετικών συστατικών μερών, και ιδιαίτερα:

- Τη διαμονή
- Τα αξιοθέατα
- Τους διοργανωτές των ταξιδιών και τους ενδιάμεσους

Τέλος, αν και η μεταφορά των επιβατών δεν αποτελεί μέρος του τομέα του τουρισμού, αποτελεί καθοριστικό παράγοντα, δεδομένου ότι διαδραματίζει έναν αποφασιστικό ρόλο στην υλοποίηση οποιασδήποτε τουριστικής δραστηριότητας.

---

² RIPE Πρόγραμμα Καινοτομίας Περιφέρειας Πελοποννήσου – Μελέτη Τουρισμού (2004), www.infopeloponnisos.gr/new_investments/documents/p9d.DOC

1.2 Τουρισμός Ελλάδας- Αξιοθέατα

Η Ελλάδα, από τα αρχαία χρόνια, αποτέλεσε την κοιτίδα πολιτισμού σε ολόκληρη την Ευρώπη. Ο τουρισμός και ο πολιτισμός είναι έννοιες αλληλένδετες. Η νέα διεθνής τάση είναι η ανθρωποκεντρική, δηλαδή ο επισκέπτης αναζητά την ανακάλυψη της πολιτιστικής ταυτότητας του τόπου που επισκέπτεται.

Τα τελευταία χρόνια, η Ελλάδα κάνει αρκετές προσπάθειες, για να προσελκύσει τουρίστες. Διοργανώνει φεστιβάλ, εκθέσεις, μουσικά φεστιβάλ και άλλα. Το σημείο στο οποίο χωλαίνει, είναι η οργάνωση. Οι υποδομές αλλά και οι χρηματοδοτήσεις, είναι πενιχρές με αποτέλεσμα μια μέτρια εικόνα, αντιφατική της πραγματικότητας.

Ο πολιτιστικός τουρισμός αποτελεί μία από τις λύσεις για ανάπτυξη του τουρισμού. Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική, οι παραδοσιακοί οικισμοί, και τα ιστορικά κέντρα των πόλεων αποτελούν βασικά στοιχεία της πολιτιστικής κληρονομιάς και φυσιογνωμίας της χώρας μας.

Επιπλέον, τα διάφορα φεστιβάλ που διοργανώνονται (κυρίως από ιδιώτες), βοηθούν στην προσέλκυση τουριστών, ημεδαπών και μη. Παραδειγματικά, το Φεστιβάλ Κινηματογράφου της Θεσσαλονίκης, το Rockwave, η έκθεση βιβλίων στην Διονυσίου Αρεοπαγίτου, οι Νύχτες Πρεμιέρας, η φετινή έκθεση Biennale, η 23^η διεθνής έκθεση τουρισμού Philoxenia και πολλά ακόμα. Δυστυχώς, το Υπουργείο Τουριστικής Ανάπτυξης, δεν συμμετέχει ενεργά στην πραγματοποίηση των συγκεκριμένων εκδηλώσεων, γεγονός που καθιστά δύσκολη την πολιτιστική ανάπτυξη της Ελλάδας.

Μεγάλο γεγονός αποτέλεσε το νέο μουσείο της Ακρόπολης, που μετά από 7 χρόνια ολοκληρώθηκε μια πτέρυγα της και επιστράφηκε μια καρυάτιδα. Θα πρέπει να αναβαθμιστούν τα μουσεία, με καλύτερες συνθήκες φύλαξης (ευρωπαϊκού σχεδιασμού) και εξειδικευμένο προσωπικό.

Ο πολιτισμός, κατέχει πολύ σημαντικό ρόλο στην κουλτούρα και την ιστορία της Ελλάδας, και αποτελεί υποχρέωση η διατήρηση και αξιοποίηση αυτού.

1.3. Τουρισμός στις νησιωτικές περιοχές

1.3.1 Ο κλάδος του τουρισμού στην Ελλάδα

Ο τουρισμός είναι ο δυναμικότερος και ανταγωνιστικότερος κλάδος της ελληνικής οικονομίας σε διεθνές επίπεδο, ενώ εκτιμάται ότι παρουσιάζει σημαντικές δυνατότητες περαιτέρω ανάπτυξης στην τρέχουσα δεκαετία.

Στην ενότητα αυτή κρίνεται σκόπιμη η παρουσίαση ορισμένων από των βασικών στοιχείων που συστήνουν την υφιστάμενη κατάσταση στον ελληνικό κλάδο του τουρισμού. Μέσα από την ανάλυση που θα ακολουθήσει σε ευρωπαϊκό, εθνικό και περιφερειακό επίπεδο, θα αναδειχτούν τόσο οι γενικές τάσεις του ελληνικού τουρισμού, όσο και οι ιδιαιτερότητες που παρουσιάζονται στις νησιωτικές περιοχές, αφού αποτελούν την μοναδική λύση για την ενίσχυση της οικονομίας.

Φωτό1: Σαντορίνη

1.3.1.α Ευρωπαϊκά στοιχεία

Η συμμετοχή του τουριστικού τομέα στην απασχόληση και το ΑΕΠ των 15 χωρών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ-15), είναι ιδιαίτερα σημαντική. Ιδιαίτερα για τις Μεσογειακές χώρες της ΕΕ, το ποσοστό συμμετοχής του κλάδου τόσο στο ΑΕΠ, όσο και στην απασχόληση υπερβαίνει το 11%, ενώ στην Ελλάδα το 15%. Η συγκριτική σπουδαιότητα του κλάδου για την Ελλάδα παρουσιάζεται στον πίνακα που ακολουθεί.

Χώρα	Τουρισμός ως ποσοστό του ΑΕΠ	Η τουριστική απασχόληση ως ποσοστό της συνολικής απασχόλησης
Ισπανία	18,38	20,11
Πορτογαλία	15,40	16,96
Ελλάδα	15,00	17,38
Αυστρία	14,85	16,77
Λουξεμβούργο	12,42	14,54
Γαλλία	12,30	13,94
Φιλανδία	11,49	12,01
Ιταλία	11,36	12,2
Ηνωμένο Βασίλειο	10,87	10,22
Βέλγιο	10,25	11,03
Γερμανία	9,88	10,78
Ολλανδία	9,81	9,65
Δανία	8,74	8,81
Ιρλανδία	8,53	7,68
Σουηδία	7,52	7,22

Πίνακας 1.1

Πηγή: World Travel and Tourism Council (2004)

Το μέγεθος της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του κλάδου των ξενοδοχείων και εστιατορίων στην Ελλάδα το 2004 αντιστοιχούσε στο 7,57% της εθνικής ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας. Σε σχέση με το παρελθόν, το μέγεθος της συμμετοχής του κλάδου στη συνολική ακαθάριστη προστιθέμενη αξία είναι αυξανόμενο. Το 1995 η συμμετοχή του κλάδου ήταν 6,53%, ενώ το 2000 είχε φτάσει στο 6,87%. Αντίστοιχα, στην Ε.Ε. η συμμετοχή

του κλάδου στη διαμόρφωση της συνολικής ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας παρουσίασε μείωση κατά την περίοδο 1995-2004 και από 2,64% το 1995 μειώθηκε σε 2,42% το 2004.

Αναφορικά με την τουριστική κίνηση (αφίξεις – διανυκτερεύσεις), κατά την περίοδο 1990-2000, διατηρήθηκαν θετικοί ρυθμοί μεταβολής της τουριστικής κίνησης. Ωστόσο, οι ρυθμοί αυτοί ήταν φθίνοντες και στην περίοδο 2000-04 σημειώθηκε συρρίκνωση της τουριστικής κίνησης.

Το μερίδιο που κατέχει η χώρα στις αφίξεις αλλοδαπών σε σχέση με το συνολικό μέγεθος της Ευρωπαϊκής Ένωσης 24 κρατών ανέρχεται στο 3,39% των συνολικών αφίξεων αλλοδαπών τουριστών σε ξενοδοχειακά και ομοειδή καταλύματα.

Ο πίνακας που ακολουθεί συγκρίνει την τουριστική κίνηση της Ελλάδας με τα 24 Ευρωπαϊκά Μέλη.

Τουριστική Κίνηση (2005)		
	Ελλάδα	ΕΕ-24
Αφίξεις	6.313.228	186.320.608
Διανυκτερεύσεις	38.309.783	612.847.492
Μέση Διάρκεια Παραμονής	6	3

Πίνακας 1.2

Πηγή: Βάση δεδομένων Eurostat

1.3.1.β Εθνικά στοιχεία

Σύμφωνα με στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας, κατά το διάστημα Ιανουαρίου – Σεπτεμβρίου 2007 παρουσιάστηκε στο σύνολο της χώρας αύξηση των διανυκτερεύσεων κατά 7,9% και των αφίξεων πελατών κατά 9,9%, σε σχέση με τα αντίστοιχα στοιχεία του 2006. Η αύξηση αυτή επιβεβαιώνεται και από το Παγκόσμιο Συμβούλιο Ταξιδιών και Τουρισμού³, που σημειώνει ότι ο ελληνικός τουρισμός εξακολουθεί να καρπώνεται τα οφέλη των Ολυμπιακών Αγώνων, ειδικά όσον αφορά τις υπερπόντιες αγορές.

Οι δασικές πυρκαγιές του Αυγούστου του 2007, παρά το ότι έλαβαν σημαντική προσοχή από τα διεθνή ΜΜΕ δεν φάνηκαν να έχουν σοβαρή αρνητική επιρροή στην τουριστική ζήτηση.

Για τον Ιανουάριο – Σεπτέμβριο 2007, η μέση παραμονή ανέρχεται σε 4,26 διανυκτερεύσεις (5,5 διανυκτερεύσεις για τους αλλοδαπούς και 2,5 διανυκτερεύσεις για τους ημεδαπούς) και κυμαίνεται περίπου στα ίδια επίπεδα με το αντίστοιχο διάστημα του 2006.

1.3.1.γ Περιφερειακά στοιχεία – Ανάδειξη των νησιωτικών περιφερειών

Έχοντας αποσαφηνίσει τη σπουδαιότητα του τουρισμού για τη χώρα μας, κρίνεται σκόπιμο να πραγματοποιηθεί μία περισσότερο αναλυτική παρουσίαση των βασικών στοιχείων των περιφερειών της χώρας. Μέσα από την ανάλυση των στοιχείων που αφορούν τις ελληνικές περιφέρειες αναδεικνύεται ο στρατηγικός ρόλος των νησιωτικών περιοχών για τον ελληνικό τουρισμό και ταυτόχρονα αναδεικνύεται η ιδιαίτερη σπουδαιότητα του τουρισμού για τις νησιωτικές αυτές περιοχές.

Ο πίνακας που ακολουθεί παρουσιάζει τον αριθμό των διανυκτερεύσεων ανά Περιφέρεια για το έτος 2007, σύμφωνα με τα στοιχεία της Ε.Σ.Υ.Ε.

---

³ WTTC 'Greece: Travel & Tourism 2007' http://www.wttc.org/bin/pdf/original_pdf_file/Greece_greekfinal.pdf

Αριθμός Διανυκτερεύσεων ανά Περιφέρεια (2007)				
Περιφέρεια	Ξενοδοχεία και ομοειδή	Κάμπινγκ και λοιπά συλλογικά	Σύνολο	Μερίδιο
Αν. Μακεδονία & Θράκη	1.549.024	105.949	1.654.973	2,5%
Κεντρική Μακεδονία	6.743.571	409.722	7.153.293	10,9%
Δυτική Μακεδονία	389.331	0	389.331	0,6%
Θεσσαλία	1.896.505	61.447	1.957.952	3,0%
Ηπειρος	856.560	80.306	936.866	1,4%
Ιόνια Νησιά	7.383.649	139.108	7.522.757	11,5%
Δυτική Ελλάδα	1.863.219	94.377	1.957.596	3,0%
Στερεά Ελλάδα	1.692.023	70.528	1.762.551	2,7%
Πελοπόννησος	2.459.435	244.772	2.704.207	4,1%
Αττική	7.649.044	57.519	7.706.563	11,8%
Βόρειο Αιγαίο	1.659.124	0	1.659.124	2,5%
Νότιο Αιγαίο	14.640.807	49.280	14.690.087	22,5%
Κρήτη	15.303.232	21.704	15.324.936	23,4%
Σύνολο Χώρας	64.085.524	1.334.712	65.420.236	100,0%

Πίνακας 1.3

Σύμφωνα με τα ανωτέρω περιφερειακά στοιχεία, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι νησιωτικές περιφέρειες διατηρούν το μεγαλύτερο και σημαντικότερο μερίδιο του ελληνικού τουρισμού. Ως προς τον αριθμό των διανυκτερεύσεων, το μεγαλύτερο μερίδιο κατέχει η Περιφέρεια Κρήτης και ακολουθεί το Νότιο Αιγαίο. Συνολικά, οι τέσσερις νησιωτικές περιφέρειες⁴ συγκέντρωσαν το 2007 το 60% της αγοράς (ως προς τον αριθμό διανυκτερεύσεων).

Θα πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι η Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου κατέχει ιδιαίτερα μικρό μερίδιο (2,5%), σε σχέση με τις υπόλοιπες νησιωτικές περιφέρειες. Επομένως, μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι ο τουρισμός δεν εμφανίζεται σε όλες τις νησιωτικές περιοχές με την ίδια ένταση και τα ίδια χαρακτηριστικά. Ενώ η Κρήτη κατέχει

⁴ Κρήτη, Νότιο Αιγαίο, Βόρειο Αιγαίο, Ιόνια Νησιά.

ένα μερίδιο της τάξης του 23,4% των διανυκτερεύσεων της χώρας, η Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου κατέχει το 2,5% και τα Ιόνια Νησιά 11,5%. Ο βαθμός εξάρτησης από τον τουρισμό, καθώς και η μορφή και η ένταση της τουριστικής ανάπτυξης διαφέρει από περιοχή σε περιοχή.

Το γράφημα και ο πίνακας που ακολουθούν παρουσιάζουν την κατανομή του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος ανά τομέα παραγωγής για τις νησιωτικές περιφέρειες της χώρας. Όπως προκύπτει από τα στοιχεία για το 2006⁵, οι νησιωτικές περιφέρειες στηρίζονται σε μεγαλύτερο βαθμό στον τριτογενή τομέα παραγωγής (που περιλαμβάνει τις υπηρεσίες και τον τουρισμό) σε σχέση με το μέσο όρο της χώρας.

Όπως παρατηρούμε, το Βόρειο Αιγαίο, η νησιωτική περιφέρεια με το μικρότερο μερίδιο στον τουρισμό της χώρας, φαίνεται πως στηρίζεται αρκετά και στον πρωτογενή τομέα. Η παρουσία του τουρισμού δεν είναι τόσο έντονη ώστε να εκτοπίσει την πρωτογενή και δευτερογενή δραστηριότητα. Από την άλλη μεριά, το Νότιο Αιγαίο εμφανίζει χαρακτηριστικά που θα μπορούσαν να συναντηθούν σε περιοχές «μονοκαλλιέργειας»⁶, όπου ο τομέας των υπηρεσιών και ειδικότερα του τουρισμού έχει εκτοπίσει τις άλλες δραστηριότητες.

Διάρθρωση Α.Ε.Π. 2006			
	Πρωτογενής Τομέας	Δευτερογενής Τομέας	Τριτογενής Τομέας
Ιόνια Νησιά	5,1%	14,5%	80,5%
Βόρειο Αιγαίο	8,9%	17,8%	73,2%

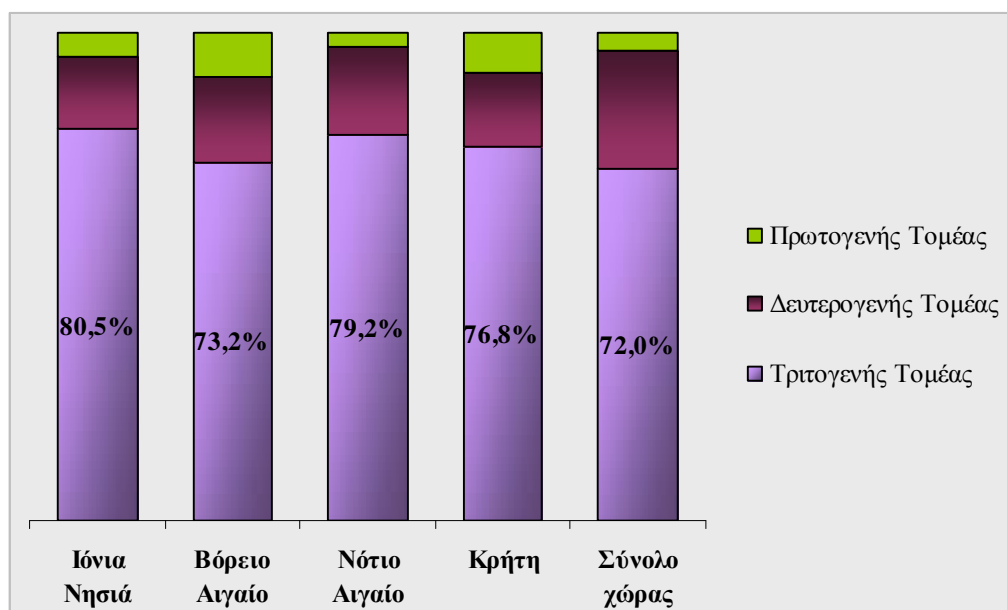
⁵ Τα στοιχεία για τις περιφέρειες αντλήθηκαν από το Περιοδικό 'Νομοί της Ελλάδας – 2007'.

⁶ Η ζήτηση για την Ελλάδα και τους επί μέρους προορισμούς της αφορά σε συντριπτικό βαθμό την κυρίαρχη μορφή οργανωμένης ζήτησης για «Ηλιο και Θάλασσα». Οι ειδικές ή εναλλακτικές μορφές τουρισμού αποτελούν μεσοπρόθεσμα «αγορές-θύλακες», που διακινούν μικρά μεν πλην όμως ενδιαφέροντα από τη σκοπιά της οικονομικής απόδοσης, μεγέθη

Νότιο Αιγαίο	2,8%	18,0%	79,2%
Κρήτη	8,2%	15,0%	76,8%
Σύνολο χώρας	3,7%	24,2%	72,0%

Πίνακας 1.4

Πηγή: Νομοί της Ελλάδας (2007)

Πίνακας 1.5

Συμπερασματικά, βάσει των στοιχείων που παρουσιάστηκαν παραπάνω, οι νησιωτικές περιοχές της Ελλάδας φαίνεται να αποτελούν τη βασική τουριστική δύναμη της χώρας. Ταυτόχρονα οι περιοχές αυτές φαίνεται να στηρίζονται σημαντικά στα οφέλη και την ανάπτυξη που προσφέρει ο τουρισμός.

1.4 Παράγοντες που καθιστούν τα νησιά ιδιαίτερους προορισμούς

Όπως καταλήξαμε στην προηγούμενη ενότητα, οι νησιωτικές περιοχές της χώρας αποτελούν ίσως τους πιο σημαντικούς τουριστικούς προορισμούς και οικονομικούς πόρους της χώρας. Στην ενότητα αυτή θα αναλυθούν οι παράγοντες και τα χαρακτηριστικά που εξηγούν αυτή την τάση, καθώς και τους παράγοντες που συνιστούν την ιδιαιτερότητα των νησιωτικών περιοχών ως τουριστικοί προορισμοί.

Η ελκυστικότητα των νησιωτικών προορισμών μπορεί να αναζητηθεί στο ιδιαίτερο και ελκυστικό περιβάλλον που μπορούν να προσφέρουν στον επισκέπτη. Οι ρυθμοί ζωής στα νησιά απέχουν πολύ από τις συνηθισμένες πιέσεις της αστικής διαβίωσης. Εξάλλου, η αίσθηση του επισκέπτη ότι είναι ξεκομμένος από την υπόλοιπη χώρα και κυρίως από το περιβάλλον της καθημερινότητας, της εργασιακής ρουτίνας και του άγχους, βοηθά στην μεγαλύτερη επιτυχία των διακοπών. Σε αυτό το πλαίσιο, ένα νησί, ως τουριστικός προορισμός, αποτελεί την πιο ελκυστική μορφή εδάφους, καθώς αποτελεί μία αποσυνδεδεμένη και ανεξάρτητη οντότητα, με όρια προφανή και σαφή.

Άλλα χαρακτηριστικά των νησιών που θα μπορούσαν να θεωρηθούν ότι συμβάλλουν στην ελκυστικότητά τους είναι ο περιορισμένος χώρος τους, καθώς και η υψηλή αναλογία των ακτών τους προς το σύνολο της επιφάνειά τους.

Τα νησιά σε σχέση με άλλες περιοχές, παρουσιάζουν σημαντικές ιδιαιτερότητες ως προς τις δομές των ανθρώπινων και φυσικών οικοσυστημάτων αλλά και τη δυναμική της σχέσης και αλληλεπίδρασής τους. Οι ιδιαιτερότητες αυτές γεννώνται κυρίως λόγω του μικρού μεγέθους των νησιωτικών κοινωνιών, καθώς και λόγω της γεωγραφικής τους απομόνωσης.

Τα κύρια στοιχεία που αποδεικνύουν ότι οι νησιωτικές περιοχές αποτελούν ιδιαίτερους τουριστικούς προορισμούς και ότι απαιτείται εξειδικευμένη προσέγγιση της τουριστικής τους ανάπτυξης, είναι⁷:

---

⁷ Χ. Κοκκώσης (2000) 'Τουριστική Ανάπτυξη και Φέρουσα Ικανότητα στα Νησιά' Πολυεπιστημονικές Προσεγγίσεις, ΕΞΑΝΤΑΣ.

- Οικολογική Ευαισθησία: Η απόσταση και η απομόνωση από τις ηπειρωτικές περιοχές έχει ως αποτέλεσμα την αυξημένη βιοποικιλότητα των νησιωτικών οικοσυστημάτων, ενώ το μικρό μέγεθος δημιουργεί αυξημένους κινδύνους και τα καθιστά πιο ευάλωτα σε ενδεχόμενες διαταραχές της οικολογικής ισορροπίας.
- Πολιτισμική – κοινωνική ευαλότητα: Στις τοπικές κοινωνίες των νησιωτικών περιοχών παρουσιάζονται εντονότερα χαρακτηριστικά και μεγαλύτερη ευαισθησία σε κοινωνικές και οικονομικές διαταραχές. Αυτό οφείλεται κυρίως στο μικρό μέγεθος των κοινωνιών αυτών, καθώς και στη γεωγραφική απομόνωση.
- Οικονομική ευαλότητα: Το περιορισμένο μέγεθος και η γεωγραφική απομόνωση επιδρούν και στις δυνατότητες για τοπική ανάπτυξη. Η περιορισμένη έκταση των νησιών συνεπάγεται και περιορισμένους οικονομικούς πόρους, με αποτέλεσμα οι δυνατότητες για αυτόνομη ανάπτυξη να είναι περιορισμένες. Επιπλέον, το μικρό μέγεθος της τοπικής αγοράς δεν αφήνει ιδιαίτερα περιθώρια για σημαντικές οικονομικές προοπτικές. Ο βαθμός εξάρτησης των νησιών από άλλες μεγαλύτερες οικονομίες και ταυτόχρονα το αυξημένο κόστος συναλλαγών που ενσωματώνεται μέσω του μεγάλου κόστους μεταφοράς καθιστούν τα νησιά πιο ευάλωτα στις οικονομικές διαταραχές και στον ανταγωνισμό.

Η πιο σημαντική όμως ιδιαιτερότητα φαίνεται να είναι η ισχυρή και δυναμική αλληλεξάρτηση οικονομίας, κοινωνίας και περιβάλλοντος. Μία διαταραχή σε κάποιον από αυτούς τους τομείς, επιφέρει σημαντικές επιδράσεις και στους άλλους, ανατρέποντας την ισορροπία μεταξύ τους.

Όπως προέκυψε και από τα στατιστικά στοιχεία της ενότητας 1.3.1.γ., τα νησιά αποτελούν σημαντικούς τουριστικούς προορισμούς, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις παρατηρούνται φαινόμενα τουριστικής «μονοκαλλιέργειας» σε νησιωτικές περιοχές να στηρίζονται σχεδόν αποκλειστικά στην τουριστική δραστηριότητα. Οι κύριοι τουριστικοί πόροι των ελληνικών νησιών είναι οι φυσικοί, οικονομικοί και πολιτιστικοί πόροι.

Ο τρόπος όμως με τον οποίο αναπτύσσεται ο τουρισμός, καθώς και το πρότυπο τουριστικής ανάπτυξης που έχει επικρατήσει, επηρεάζει σημαντικά την ποιότητα του περιβάλλοντος και τη φυσική και πολιτισμική κληρονομιά, απειλώντας την ίδια τη βάση ανάπτυξής του. Δεδομένης της ιδιαίτερης ευαισθησίας των νησιωτικών περιοχών, ο τουρισμός πολύ εύκολα μπορεί να οδηγήσει σε υποβάθμιση της ελκυστικότητας των

περιοχών και πτώση της τουριστικής (ή της ποιοτικής τουριστικής) κίνησης με σημαντικές επιπτώσεις στην ευαίσθητη τοπική οικονομία και κοινωνία.

Επομένως, στους νησιωτικούς προορισμούς που είναι ευαίσθητοι στις επιπτώσεις του τουρισμού από τον οποίο εξαρτώνται, η σχέση τουρισμού και περιβάλλοντος είναι ιδιαίτερα δυναμική.

1.5 Το πρότυπο τουριστικής ανάπτυξης των νησιωτικών περιοχών

Για την κατανόηση των ιδιαιτεροτήτων της τουριστικής ανάπτυξης των ελληνικών νησιωτικών περιοχών, ενδιαφέρον παρουσιάζει το ευρύτερο πλαίσιο προτύπων που έχει υιοθετηθεί συνειδητά ή μη στις νησιωτικές περιοχές. Πρέπει να σημειωθεί ότι στις νησιωτικές περιφέρειες της χώρας παρατηρείται υιοθέτηση πληθώρας διαφορετικών προτύπων, κάποια από τα οποία εμφανίστηκαν και αναπτύχθηκαν παράλληλα, όχι μόνο σε επίπεδο Νομών, αλλά ακόμη και σε επίπεδο νησιών. Έχουν μάλιστα καταγραφεί περιπτώσεις όπου τα πρότυπα που αναπτύχθηκαν ήταν ακόμα και αντικρουόμενα μεταξύ τους.

Ωστόσο, λίγα από τα πρότυπα αυτά έχουν παίξει ιδιαίτερα καθοριστικό ρόλο, καθώς η κυρίαρχη μορφή τουριστικής ανάπτυξης που διαμορφώθηκε είναι αυτή του μαζικού και οργανωμένου τουρισμού.

Στην ενότητα αυτή θα πραγματοποιηθεί αρχικά μία ανάλυση του μηχανισμού διαμόρφωσης των προτύπων τουριστικής ανάπτυξης. Στη συνέχεια, θα πραγματοποιηθεί μία σύντομη αναφορά στα κυριότερα πρότυπα τουριστικής ανάπτυξης που συναντάμε στις ελληνικές νησιωτικές περιοχές και τέλος θα αναλυθούν τα κυριότερα χαρακτηριστικά της τουριστικής ανάπτυξης των νησιών, έτσι όπως αυτά έχουν καταγραφεί τις τελευταίες δεκαετίες.

1.5.1 Η διαμόρφωση των προτύπων τουριστικής ανάπτυξης

Σύμφωνα με τους Χ. Κοκκώση και Π. Τσάρτα (1999)⁸, η διαμόρφωση και λειτουργία ενός προτύπου ανάπτυξης αποτελεί αποτέλεσμα της λειτουργικής και δυναμικής σχέσης μεταξύ της τουριστικής προσφοράς και της ζήτησης. Η τουριστική ζήτηση εκφράζεται μέσα από τις χώρες και τις περιοχές προέλευσης των τουριστών, ενώ η τουριστική προσφορά μέσα από τις χώρες και τις περιοχές υποδοχής των τουριστών. Το πρότυπο τουριστικής ανάπτυξης που διαμορφώνεται αποτελεί συνήθως το σημείο ισορροπίας μεταξύ προσφοράς και ζήτησης.

Ωστόσο, σύμφωνα με την ίδια ανάλυση, η ζήτηση είναι αυτή που συνήθως προκαλεί την αρχική ενεργοποίηση αυτής της σχέσης, ενώ η προσφορά σπεύδει να ανταποκριθεί και να ικανοποιήσει τη ζήτηση που έχει διαμορφωθεί.

Από την πλευρά της ζήτησης, διαμορφώνονται και συγκροτούνται τα καταναλωτικά πρότυπα των τουριστών και οι τουρίστες με τη σειρά τους κατηγοριοποιούνται σε «ομάδες – στόχους» καταναλωτών που έχουν συγκεκριμένες επιλογές στα ταξίδια τους. Επιπλέον, διαμορφώνεται η πολιτική των εταιρειών τουρισμού (tour operators), που ευνοεί τόσο τη γεωγραφική εξάπλωση της τουριστικής ανάπτυξης, όσο και την εξειδίκευση της τουριστικής προσφοράς, έτσι ώστε να καλύπτονται οι απαιτήσεις όλων των τύπων τουρισμού.

Η προσφορά, από την πλευρά της, προσαρμόζεται και διαμορφώνει τα ανάλογα δεδομένα, ώστε να ανταποκριθεί στη ζήτηση που έχει αναπτυχθεί. Η διαδικασία αυτή περιλαμβάνει την ανάπτυξη υποδομών και υπηρεσιών σχετικών με τη διαμονή και τη δραστηριότητα των τουριστών, την ανάδειξη των τοπικών πόρων που μπορούν να έχουν τουριστική χρήση, καθώς και με την ανάπτυξη εξειδικευμένου θεσμικού πλαισίου αναφορικά με την τουριστική ανάπτυξη. Ωστόσο, κρίνεται σκόπιμο να επισημανθεί ότι και η περιοχή υποδοχής θα πρέπει να διαθέτει τους ανάλογους πόρους ώστε να ανταποκριθεί στην ανάλογη ζήτηση.

Μέσα από αυτή την αλληλεπίδραση, καθώς και μέσα από την εξελικτική διαδικασία συγκροτούνται τα πρότυπα τουριστικής ανάπτυξης στις τουριστικές περιοχές, που αποτελούν το κοινό πεδίο δράσης της τουριστικής ζήτησης και προσφοράς και σταθερά τμήματα του τουριστικού προϊόντος, καθώς και βάση της τουριστικής ανάπτυξης. Οι τάσεις του διεθνούς τουρισμού την τελευταία εικοσαετία υποδεικνύουν τη δημιουργία και καθιέρωση νέων προτύπων τουριστικής ανάπτυξης, η επιβίωση των οποίων εξαρτάται άμεσα από το

---

⁸ Χ. Κοκκώσης και Π. Τσάρτας (1999) 'Ανάπτυξη και Περιβάλλον στον Τουρισμό' σελ. 77.

δυναμισμό της ζήτησης αλλά και από τη δυνατότητα της προσφοράς να ανταποκριθεί σε αυτή.

Τα νέα πρότυπα τουριστικής ανάπτυξης, που αφορούν κυρίως τις βιώσιμες μορφές τουρισμού, κάνουν την εμφάνισή τους και στις ελληνικές νησιωτικές περιοχές. Τα κυριότερα πρότυπα τουριστικής ανάπτυξης των νησιών παρουσιάζονται στην επόμενη υποενότητα.

1.5.2 Κύρια πρότυπα τουριστικής ανάπτυξης των ελληνικών νησιών

Σύμφωνα με την ανάλυση του Εργαστηρίου Τουριστικών Ερευνών και Μελετών του Πανεπιστημίου Αιγαίου (2006),⁹ τα κυριότερα από τα πρότυπα τουριστικής ανάπτυξης που ακολούθησαν τα ελληνικά νησιά περιγράφονται ως ακολούθως:

Το «βιομηχανοποιημένο» πρότυπο οργανωμένου – μαζικού τουρισμού σε ξενοδοχεία:

Το συγκεκριμένο πρότυπο περιλαμβάνει την προσέλκυση μεγάλου αριθμού, αλλοδαπών κυρίως, τουριστών οι οποίοι επισκέπτονται μαζικά έναν προορισμό μέσω της αγοράς τουριστικών πακέτων. Η μετακίνησή τους γίνεται με πτήσεις charter, ενώ η διαμονή τους πραγματοποιείται σε μεγάλες ξενοδοχειακές μονάδες. Η παρουσία των tour operators ταυτίζεται απόλυτα με την ύπαρξη και την εφαρμογή του προτύπου αυτού.

Από τα αρχικά στάδια τουριστικής ανάπτυξης στις ελληνικές νησιωτικές περιοχές (δεκαετία '60 και ιδιαίτερα κατά τη δεκαετία του '70) το συγκεκριμένο πρότυπο υιοθετήθηκε από τα μεγαλύτερης έκτασης νησιά τα οποία και αναπτύχθηκαν πρώτα τουριστικά. Το πρότυπο αυτό παρότι συνέβαλε στη γρήγορη αύξηση των βασικών τουριστικών μεγεθών των νησιών και τα έκανε γνωστά καθιερώνοντας τα μεταξύ των δημοφιλέστερων τουριστικών προορισμών διεθνώς, οδήγησε στην καταλυτική παρουσία των tour operators. Με αυτόν τον τρόπο αναπτύχθηκαν σχέσεις εξάρτησης, προσανατολισμός των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων και κεφαλαίων σχεδόν αποκλειστικά στον τουρισμό, προσαρμογή των υποδομών στα δεδομένα και τις απαιτήσεις (συνήθως χαμηλού επιπέδου) του εισερχόμενου αλλοδαπού τουρισμού με πτήσεις charter, μη διαφοροποίηση του τουριστικού προϊόντος των νησιών, άναρχη δόμηση και επιβάρυνση του φυσικού περιβάλλοντος.

Άλλα νησιά, μικρότερα σε μέγεθος και με λιγότερες υποδομές υιοθέτησαν το συγκεκριμένο πρότυπο αργότερα, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει οι επιδράσεις του (θετικές ή αρνητικές) διαφοροποιήθηκαν αρκετά.

Το αυτόνομο ή μικτό πρότυπο οργανωμένου τουρισμού σε ξενοδοχεία:

---

⁹ Πρόγραμμα ISTOS (Innovation for Sustainable Tourism & Services South Aegean - 2006) 'Τοπική Ατζέντα 21 για δύο Νησιά του Νοτίου Αιγαίου' σελ. 71.

Το συγκεκριμένο πρότυπο προσελκύει τουρίστες, οι οποίοι αναζητούν αρκετά από τα χαρακτηριστικά του προηγούμενου προτύπου, δίνουν όμως μεγάλη έμφαση στην ανεξαρτησία τους και τη διατήρηση της δυνατότητας διαμόρφωσης των διακοπών τους σύμφωνα με τις ιδιαίτερες προτιμήσεις και ανάγκες τους. Το πρότυπο αυτό είχε μια μικρή ανάπτυξη στα νησιά κυρίως εξαιτίας της άμεσης σχέσης του με τις επιλογές διακοπών των Ελλήνων τουριστών κατά την θερινή περίοδο ή κατά τη διάρκεια των επίσημων αργιών. Το πρότυπο αυτό αναπτύχθηκε περισσότερο στα νησιά που απέχουν μικρή απόσταση από τα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας.

Το πρότυπο οργανωμένου ή αυτόνομου μαζικού τουρισμού σε συμπληρωματικά βοηθητικά καταλύματα:

Το εν λόγω πρότυπο χαρακτηρίζεται από το μεγάλο βαθμό αυτονομίας του τουρίστα τόσο σε επίπεδο διαμονής, όσο και σε επίπεδο επιλογών ψυχαγωγίας στη διάρκεια των διακοπών του. Υιοθετήθηκε κυρίως από αλλοδαπούς τουρίστες, αλλά τα τελευταία χρόνια έχει προσελκύσει σημαντικό αριθμό Ελλήνων τουριστών. Το πρότυπο αυτό έχει εφαρμογή κυρίως σε ενοικιαζόμενα δωμάτια ή διαμερίσματα, τα οποία λόγω του μικρού τους μεγέθους προσαρμόστηκαν γρήγορα στα χαρακτηριστικά των νησιών (κυρίως Δωδεκάνησα και Κυκλάδες) όπου και σημείωσαν ιδιαίτερη ανάπτυξη. Παρουσιάζει δηλαδή το σημαντικό πλεονέκτημα της ομαλότερης κοινωνικής και περιβαλλοντικής προσαρμογής των μικρών καταλυμάτων στα μικρά νησιά.

Το πρότυπο τουρισμού της ομάδας κινήτρων «ύπαιθρος – παράδοση – περιβάλλον»:

Το συγκεκριμένο πρότυπο στηρίζεται στις εναλλακτικές μορφές τουρισμού (π.χ. οικοτουρισμός, αγροτουρισμός) και προσελκύει κυρίως νεαρής ηλικίας τουρίστες. Παρότι είναι αρκετά διαδεδομένο στην Ελλάδα και εφαρμόζεται με επιτυχία στην ελληνική ύπαιθρο, σημείωσε μικρή ανάπτυξη στα νησιά με εξαίρεση τα μεγαλύτερα. Η μη ικανοποιητική ανάπτυξη του προτύπου αυτού σε μικρότερα νησιά μείωσε την ανταγωνιστικότητά τους.

Το πρότυπο τουρισμού της ομάδας κινήτρων «πολιτισμός – εκπαίδευση – επιστήμη»:

Υιοθετείται από τουρίστες, αλλοδαπούς και ημεδαπούς, που ενδιαφέρονται για τον εκπαιδευτικό και πολιτιστικό τουρισμό. Ιδιαίτερο τμήμα αυτού του προτύπου συνιστά ο θρησκευτικός τουρισμός. Το πρότυπο αυτό υιοθετήθηκε από λίγα και μεγάλα νησιά (όπως το

νησί της Ρόδου) και συνέβαλε σημαντικά στο να γίνουν αυτά γνωστά και να καθιερωθούν ακόμα περισσότερο στη συνείδηση των νεαρών, κυρίως Ελλήνων, τουριστών.

Το πρότυπο τουρισμού της ομάδας κινήτρων «αθλητισμός – φυσική ζωή – υγεία»:

Το συγκεκριμένο πρότυπο περιλαμβάνει ιδιαίτερα σημαντικές μορφές τουρισμού όπως ο θαλάσσιος, ο ιαματικός, και ο αθλητικός τουρισμός. Βασικό πλεονέκτημα συνιστά η εναρμόνισή του με τα περιβαλλοντικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά της περιοχής υποδοχής, γεγονός που αυξάνει τις ωφέλειες και μειώνει τις αρνητικές επιδράσεις. Το πρότυπο αυτό αναπτύχθηκε στα νησιά, κυρίως με τη μορφή του θαλάσσιου τουρισμού, οποίος ευνοήθηκε, παρά την έλλειψη υποδομών, από τα χαρακτηριστικά των νησιωτικών συμπλεγμάτων.

Το πρότυπο τουρισμού της ομάδας κινήτρων «επαγγελματικά ταξίδια – συνέδρια – incentives – εκθέσεις»:

Το εν λόγω πρότυπο σχετίζεται με τη ζήτηση για τον επαγγελματικό και τον συνεδριακό τουρισμό, η ανάπτυξη τους όμως απαιτεί εξειδικευμένες υποδομές και υψηλό επίπεδο παρεχόμενων υπηρεσιών. Η προσέλκυση, στα πλαίσια αυτού του προτύπου, τουριστών υψηλού κοινωνικοοικονομικού επιπέδου πολλαπλασιάζει τα οφέλη που προέρχονται από αυτό. Το συγκεκριμένο πρότυπο δεν παρουσίασε ιδιαίτερη αύξηση στα ελληνικά νησιά. Ωστόσο, η Ρόδος, η Κρήτη, αλλά και η Κως αποτέλεσαν εξαίρεση και πέτυχαν να προσελκύσουν τουρίστες που ενδιαφέρονται για αυτή την ομάδα κινήτρων, εξαιτίας κυρίως των καλύτερων υποδομών που διαθέτουν.

Το πρότυπο αυτόνομου νεανικού περιηγητικού τουρισμού:

Πρόκειται για ένα πρότυπο που υιοθετείται από νεαρής ηλικίας τουρίστες και περιλαμβάνει μεγάλης χρονικής διάρκειας διακοπές σε λιγότερο γνωστούς προορισμούς. Παρά τη σημαντική ζήτηση που σημειώνεται στην Ελλάδα, το συγκεκριμένο πρότυπο αναπτύχθηκε λίγο κυρίως στα μικρότερα νησιά, χωρίς να επηρεάζει ουσιαστικά την τουριστική ανάπτυξη και τα τουριστικά χαρακτηριστικά τους.

Το πρότυπο τουρισμού ταξιδιών μικρής διάρκειας εκτός της θερινής περιόδου:

Το πρότυπο απευθύνεται κυρίως σε ημεδαπούς τουρίστες που επιζητούν σύντομες διακοπές αρκετές φορές μέσα στο χρόνο σε κοντινούς προορισμούς. Το συγκεκριμένο πρότυπο αναπτύχθηκε δυναμικά τα τελευταία χρόνια, κυρίως στα νησιά που βρίσκονται σε σχετικά μικρή απόσταση από τα μεγάλα αστικά κέντρα. Παρά τη μικρή διάρκεια παραμονής των τουριστών, το πρότυπο αυτό, θεωρείται ιδιαίτερα σημαντικό αφενός γιατί η ζήτηση εκδηλώνεται εκτός της περιόδου αιχμής και αφετέρου γιατί είναι επαναλαμβανόμενη.

Το πρότυπο τουρισμού ιδιοκτήτη παραθεριστικής κατοικίας:

Το πρότυπο αυτό ικανοποιεί την ανάγκη κατοχής ενός καταλύματος διακοπών, συνήθως κοντά στον τόπο μόνιμης κατοικίας και εργασίας, κυρίως ημεδαπών και έχει σημειώσει ιδιαίτερη ανάπτυξη τα τελευταία χρόνια.

1.5.3 Περιγραφή του προτύπου που υιοθέτησε η πλειονότητα των ελληνικών νησιών

Αφού παρουσιάστηκαν τα πρότυπα τουριστικής ανάπτυξης που απαντώνται στα ελληνικά νησιά, κρίνεται σκόπιμο να αναλυθεί εκτενέστερα το πρότυπο που υιοθέτησε η πλειονότητα των ελληνικών νησιών.

Το τρέχον πρότυπο τουριστικής ανάπτυξης στηρίζεται σχεδόν αποκλειστικά στην αξιοποίηση του κλίματος και των ακτών («ήλιος – θάλασσα»). Οι δύο αυτοί πόροι καλώς απετέλεσαν το βασικό μοχλό τουριστικής ανάπτυξης της χώρας. Αποδείχθηκαν ανθεκτικοί, ώστε να καλύπτουν σε μεγάλο βαθμό τα κενά που δημιούργησε η ασχεδίαστη ανάπτυξη, η μέτρια ποιότητα των υποδομών και τα φαινόμενα κερδοσκοπίας απέναντι στους επισκέπτες και αυθαιρεσίας στο χώρο. Αυτή και μόνο η διαπίστωση αρκεί, για να χαρακτηριστούν οι ίδιοι οι πόροι (ήλιος και θάλασσα) ως ο ενεργός παράγων βιωσιμότητας του ελληνικού τουρισμού. Η αναγκαιότητα όμως της διεύρυνσης και εμπλουτισμού της δραστηριότητας, ή ακόμα και της εξ' αρχής ανάπτυξης άλλων μορφών τουρισμού, επιβάλλεται από το βαθμό ωρίμανσης του τουριστικού φαινομένου στην Ελλάδα, αλλά και από το διεθνή ανταγωνισμό¹⁰.

Τα ελληνικά νησιά, παρότι έχουν επιτύχει να αναπτύξουν σε σημαντικό βαθμό τις τουριστικές τους υποδομές, δεν έδωσαν εδώ και χρόνια αρκετή έμφαση στην ικανοποιητική ανάπτυξη των εξειδικευμένων τουριστικών υποδομών, οι οποίες επιτρέπουν την ανάπτυξη εναλλακτικών τουριστικών δραστηριοτήτων και συμβάλλουν στη μερική μείωση της εξάρτησης από τους tours operators. Η τουριστική ζήτηση στις νησιωτικές περιοχές είναι σε σημαντικό βαθμό εξωγενώς διαμορφούμενη και εξαρτάται από τουρίστες προερχόμενους από μικρό αριθμό χωρών. Έτσι, δεν επιτεύχθηκε η ουσιαστική διαφοροποίηση του προσφερόμενου τουριστικού προϊόντος και της «εικόνας» τους ως διεθνείς τουριστικοί προορισμοί.

Πιο αναλυτικά, οι νησιωτικοί προορισμοί είναι ιδιαίτερα εξαρτημένοι από τις εταιρείες μεταφοράς (αεροπορικές και ναυτιλιακές εταιρείες) με αποτέλεσμα να μην λαμβάνονται υπόψη οι ιδιαίτερες ανάγκες της περιοχής και ο αριθμός των αφίξεων να είναι υπερβολικός, διότι αυτό συμφέρει τις εταιρείες μεταφοράς. Επομένως, η υιοθέτηση του

---

¹⁰ Ν. Μπαλατσινός (2007) 'Χωροταξικός Σχεδιασμός και Τουριστική Ανάπτυξη' – Εισήγηση σε Ημερίδα της Ν.Α. Μεσσηνίας στις 18/6/07, www.theorema.gr/pictures/Arxeia/exs_notes.pdf

συμβατικού – μαζικού τουρισμού σε πολλές περιπτώσεις αποτέλεσε γεγονός μάλλον αναπόφευκτο.

Στην πλειονότητά τους, τα ελληνικά νησιά, όπως και η υπόλοιπη χώρα, βασίστηκαν κυρίως στον μαζικό – συμβατικό τουρισμό που ενώ απέφερε δυναμικότητα ώθηση στα μεγέθη της τουριστικής ανάπτυξης, προκάλεσε ταυτόχρονα σημαντικές παρενέργειες.

Η γρήγορη και απρογραμματίστη τουριστική ανάπτυξη προκάλεσε την επιβάρυνση του ευαίσθητου νησιωτικού φυσικού περιβάλλοντος, ενώ η ύπαρξη προβλημάτων επάρκειας των υδάτινων πόρων γίνεται ακόμα πιο έντονη κατά τους καλοκαιρινούς μήνες, εξαιτίας των αυξημένων αναγκών. Επιπλέον, η προσέλκυση για συγκεκριμένες – μικρές χρονικές περιόδους μεγαλύτερου αριθμού τουριστών από αυτόν που μπορεί να φιλοξενήσει ικανοποιητικά μια περιοχή, προκαλεί σειρά προβλημάτων τόσο στους τουρίστες, όσο και στους γηγενείς. Σημαντικό ζήτημα, για παράδειγμα, δημιουργείται με τις ελλείψεις χώρων και υποδομής για τη διαχείριση των απορριμμάτων και άλλων αποβλήτων που συγκεντρώνονται κατά τους καλοκαιρινούς μήνες.

Έτσι, το πρότυπο της τουριστικής ανάπτυξης που υιοθέτησε η πλειονότητα των νησιών δεν φαίνεται να βασίζεται στην οργανωμένη ανάπτυξη που σέβεται τις ιδιαιτερότητες και τη φέρουσα ικανότητα της περιοχής.

Σε αρκετές περιπτώσεις, η απουσία σαφών κανόνων δόμησης και η έλλειψη συνέπειας ως προς την εφαρμογή των υφιστάμενων μέτρων, οδήγησε σε ανεξέλεγκτες καταστάσεις. Συνέπειες της άναρχης δόμησης, που συνοδεύει τον μαζικό τουρισμό, είναι η σοβαρή υποβάθμιση του φυσικού αλλά και του δομημένου περιβάλλοντος που σε αρκετές περιπτώσεις φτάνει στην αλλοίωση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των οικισμών και στην απώλεια του παραδοσιακού αρχιτεκτονικού τους ύφους.

Με λίγα λόγια, το πρότυπο του συμβατικού – μαζικού τουρισμού, έτσι όπως εφαρμόστηκε στα ελληνικά νησιά, φαίνεται ότι «υπερ – απασχολεί» και τελικά καταστρέφει τους ιδιαίτερους φυσικούς και πολιτιστικούς πόρους που στην ουσία αποτελούν το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα και το κίνητρο για την τουριστική επίσκεψη. Έτσι, υπάρχουν περιοχές της νησιωτικής Ελλάδας που θεωρούνται πλέον τουριστικά κορεσμένες.

Μία άλλη παράμετρος, ο βιαστικός και απότομος προσανατολισμός των ντόπιων προς τις τουριστικές δραστηριότητες, χωρίς την ύπαρξη βασικών γνώσεων και δεξιοτήτων, οδήγησε στη σημαντική υποβάθμιση των παρεχόμενων τουριστικών υπηρεσιών. Στα πρώτα στάδια ανάπτυξης του τουρισμού, αυτό το χαρακτηριστικό μπορεί να είναι αναπόφευκτο. Ωστόσο, παρατηρήθηκε ότι το φαινόμενο αυτό δεν αντιμετωπίστηκε άμεσα και αποτελεσματικά με αποτέλεσμα να παρατηρείται διαρκής έλλειψη εξειδικευμένου και άρτια καταρτισμένου προσωπικού για τη στελέχωση των τουριστικών επιχειρήσεων. Οι υψηλού επιπέδου υπηρεσίες θα προσελκύσουν υψηλού κοινωνικοοικονομικού επιπέδου τουρίστες.

Δεδομένων των σύγχρονων ανταγωνιστικών συνθηκών, αυξάνεται η ανάγκη για τη στελέχωση των τουριστικών επιχειρήσεων με προσωπικό που διαθέτει το απαραίτητο υπόβαθρο και γνώσεις. Το πρόβλημα του ανθρώπινου δυναμικού μπορεί ενδεχομένως να λυθεί με την προσέλκυση και απασχόληση αλλοδαπών ατόμων, προκαλώντας όμως αρνητικές συνέπειες στην τοπική απασχόληση.

Σημαντικό πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι νησιωτικές περιοχές, ως συνέπεια των φυσικών χαρακτηριστικών τους και του προτύπου τουριστικής ανάπτυξης που εφαρμόσαν, είναι η περιορισμένη περίοδος εκδήλωσης της τουριστικής ζήτησης. Αυτό μπορεί κατά ένα μέρος να αποτελεί συνέπεια της εφαρμογής μη αποτελεσματικών τεχνικών προβολής και προώθησης. Μόνο τα τελευταία χρόνια επιχειρείται μία ουσιαστική προσπάθεια προβολής των ειδικών δραστηριοτήτων που μπορούν να αναπτυχθούν στα περισσότερα νησιά.

Σε ολόκληρη τη χώρα είχε επικρατήσει η στρεβλωμένη αντίληψη ότι ο τουρισμός αποτελεί μία κερδοφόρα δραστηριότητα, η οποία δεν απαιτεί σημαντικές επενδύσεις ή κάποια ιδιαίτερη εξειδίκευση. Η αντίληψη αυτή, που σήμερα πλέον έχει εγκαταλειφθεί σε μεγάλο βαθμό, είχε υιοθετηθεί όλες τις κοινωνικές ομάδες και φορείς που συμμετείχαν στον καθορισμό του προτύπου τουριστικής ανάπτυξης (πολιτεία, επιχειρηματίες, σημαντικό τμήμα της κοινωνίας).

Από την πλευρά της πολιτείας, κάθε παρέμβαση στον τομέα του τουρισμού θεωρείτο ως περιττή, αφού ο κλάδος του τουρισμού εμφανιζόταν αυτοτροφοδοτούμενος, με αποτέλεσμα να διαμορφωθεί έντονη ανεκτικότητα σε γενικευμένες ενέργειες υποβάθμισης και αλλοίωσης των πόρων. Έτσι διαμορφώθηκε και παγιώθηκε το τρίπτυχο «φτωχό πρότυπο

τουριστικής ανάπτυξης, ανεπαρκείς δημόσιες δαπάνες, χαμηλή ποιότητα υπηρεσιών»¹¹ το οποίο δεν προέβλεπε κάποιο αξιόλογο σχέδιο προβολής και προώθησης, ούτε και την εξασφάλιση των προϋποθέσεων για την υγιή και βιώσιμη ανάπτυξη της τουριστικής αγοράς.

Το πρότυπο που κυριάρχησε δεν απαιτούσε υψηλή εξειδίκευση του προσωπικού, ούτε επαγγελματισμό, ούτε τη διαμόρφωση των δυνατοτήτων αναγνώρισης και προσαρμογής στις συνεχώς εξελισσόμενες τάσεις. Η σχεδόν παντελής έλλειψη σχεδιασμού καλύφθηκε από την είσοδο των μεγάλων τουριστικών εταιρειών (tour –operators) στη διαδικασία παραγωγής, προώθησης και κατανάλωσης του τουριστικού προϊόντος της χώρας. Η ανάπτυξη όμως που διαμορφώθηκε δεν ακολούθησε τα κριτήρια και τις ανάγκες των τουριστικών περιοχών ή της ελληνικής οικονομίας γενικότερα, αλλά διαμορφώθηκε βάσει των συμφερόντων των tour operators, με ιδιαίτερες επιπτώσεις στην οικονομία (π.χ. έντονη εποχικότητα), τους πόρους αλλά και την ίδια τη βιωσιμότητα του τουρισμού.

Η έλλειψη χωροταξικού σχεδιασμού για την ανάπτυξη του τουρισμού στην Ελλάδα, από την εμφάνιση της τουριστικής δραστηριότητας στον εθνικό χώρο και ιδιαίτερα από τις αρχές του '70, όπου το φαινόμενο απέκτησε εντονότερα χαρακτηριστικά, μέχρι σήμερα, είναι εμφανής. Ο όποιος σχεδιασμός επιχειρήθηκε, παρά το γεγονός ότι μεσοπρόθεσμα ωφέλησε την τοπική οικονομία ορισμένων περιοχών, δε φρόντισε ούτε για την προστασία των πόρων, ούτε για την ισόρροπη ανάπτυξη της τουριστικής δραστηριότητας, ούτε και για τη σύνδεσή της με τους υπολοίπους τομείς της οικονομίας. Από την πλευρά της πολιτείας, το φαινόμενο απέκτησε χαρακτήρα προβλήματος με την εμφάνιση των πρώτων στοιχείων ύφεσης της τουριστικής δραστηριότητας.

Μια από τις σημαντικότερες παρεμβάσεις του δημοσίου στη διαμόρφωση των όρων ανάπτυξης της τουριστικής δραστηριότητας ήταν η εισαγωγή του δείκτη κορεσμού ως εργαλείου ελέγχου της χωροθέτησης νέων τουριστικών εκμεταλλεύσεων στους διαμορφωμένους τουριστικούς προορισμούς. Από τη ρύθμιση αυτή ωστόσο, ευνοήθηκαν οι ήδη εγκατεστημένες επιχειρήσεις οι οποίες απέκτησαν ένα ολιγοπωλιακό προνόμιο επί της εκμετάλλευσης των πόρων, γεγονός που συνέτεινε στην περαιτέρω μείωση της ποιότητας των εξυπηρετήσεων που παρείχαν (καθεστώς μειωμένου ανταγωνισμού), ενώ ταυτόχρονα

---

¹¹ Με τον όρο «φτωχό πρότυπο τουριστικής ανάπτυξης» εννοείται η κυριαρχία της αντίληψης, που επέτρεπε τη μερική και αποσπασματική αξιοποίηση των διαθέσιμων πόρων, στη βάση της “θεωρίας” ότι η χωρίς ιδιαίτερες απαιτήσεις αξιοποίηση των πόρων “ήλιος - θάλασσα”, θα παρέμενε αποδοτική ακόμα και χωρίς την εξασφάλιση των προϋποθέσεων που καθιστούν μια αγορά υγιή, σύγχρονη και ανταγωνιστική και μεγιστοποιούν την απόδοσή της, μακροπρόθεσμα.

αναπτύχθηκε και η τάση κάλυψης της επιπλέον ζήτησης από οικογενειακές εκμεταλλεύσεις χαμηλού συνήθως επιπέδου (rooms to let).

1.6 Ορεινός τουρισμός στην Ελλάδα

Φωτό 2: Μετέωρα

Η επιφάνεια της Ελλάδας καλύπτεται με 67% από βουνά. Έτσι, χρυσή ευκαιρία για την ανάπτυξη των εσόδων του κράτους είναι ο ορεινός τουρισμός. Σήμερα εκτιμάται ότι περίπου 100.000 άτομα ετησίως ανεβαίνουν το βουνό, ενώ κάθε χρόνο έχουμε 15.000 διανυκτερεύσεις στον Όλυμπο. Επίσης, περίπου 25.000 άτομα κάνουν ράφτινγκ ετησίως, ενώ συνήθως το 60% των τουριστών στα βουνά είναι ξένοι και το υπόλοιπο 40% Έλληνες.

Σύμφωνα με τους ειδικούς, ο ορεινός τουρισμός, ο οποίος παρουσιάζει ορισμένες ομοιότητες με τον τουρισμό χειμερινών σπορ, δεν έχει χρονικούς περιορισμούς εκδήλωσης στο σύνολο δραστηριοτήτων υπαίθριας αναψυχής και τουρισμού που εκδηλώνεται σε ορεινές περιοχές των χωρών υποδοχής και φιλοξενίας τουριστών που επιθυμούν να αναπτύξουν αυτής της μορφής τουρισμό. Απαραίτητη προϋπόθεση είναι η δημιουργία τουριστικών καταλυμάτων που δένουν με το φυσικό περιβάλλον και διαθέτουν όσο το δυνατόν περισσότερους συμπληρωματικούς χώρους όπως εστιατόρια, μπαρ, καφετέριες κτλ. Οι περιοχές όπου αναπτύσσονται τέτοιες δραστηριότητες, θα πρέπει να εξυπηρετούνται κοινωνικά όσον το δυνατόν πληρέστερα και καλύτερα. Στην Ελλάδα, η σταδιακή άνοδος του ορεινού τουρισμού συνδέεται με την αλλαγή των συνηθειών, αλλά και την επιθυμία αναψυχής καθ' όλη την διάρκεια του χρόνου. Οι ορεινές περιοχές βρίσκονται πολλές φορές σε απομόνωση, οπότε ο τουρισμός είναι δυνατό να συμβάλλει στην κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη, σεβόμενος βέβαια τις ιδιαιτερότητες κάθε τόπου.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση στηρίζει τις προσπάθειες ανάπτυξης ήπιων τουριστικών δραστηριοτήτων που δρουν συμπληρωματικά στο εισόδημα των μόνιμων κατοίκων. Στις

περιοχές αυτές είναι δυνατό να αναπτυχθούν ποικίλες δράσεις όπως η πεζοπορία, αγροτουρισμός κτλ. Στο πλαίσιο αυτό στηρίζεται η αναπαλαίωση ή συντήρηση ιστορικών κέντρων, η κατασκευή καταφυγίων, η αναγνώριση και χάραξη μονοπατιών. Σημαντικές περιοχές ορεινού τουρισμού αποτελούν οι εξής: Μετέωρα, Πήλιο, Ζαγοροχώρια, Καλάβρυτα, Όλυμπος, Μεσσηνία, Πρέβεζα, Ηλεία, Μαγνησία κτλ.

Όμως, η ανεξέλεγκτη εκμετάλλευση χωρίς περιορισμούς και όρους, μπορεί να δημιουργήσει σοβαρά προβλήματα στο ορεινό τοπίο. Μερικά από αυτά είναι η κατασπατάληση των υδατικών και εδαφικών πόρων με εμφανέστατο τον κίνδυνο υφαλμύρωσης¹² και πτώσης των υδροφορέων, η υποβάθμιση του εδάφους με προοπτική την ερημοποίηση (για παράδειγμα, ένα γήπεδο γκολφ καταναλώνει ετησίως ένα εκατομμύριο κυβικά μέτρα νερού σε συνθήκες μεσογειακού κλίματος, δηλαδή περίπου όσο οι ανάγκες μιας πόλης 12.000 κατοίκων), η αλλοίωση του φυσικού τοπίου, η υποβάθμιση των οικοσυστημάτων, η άστοχη αλλαγή των χρήσεων γης και ο αποχαρκτηρισμός δασικών περιοχών, οι μεγάλες απαιτήσεις σε ενέργεια, ο περιορισμός των δυνατοτήτων αυτοδύναμης βιώσιμης τοπικής ανάπτυξης με αρνητικές συνέπειες στην τοπική οικονομία και τα κακόβουλα συμφέροντα για παράδειγμα οι πρόσφατες πυρκαγιές στην Πελοπόννησο.

Έτσι, ο ορεινός τουρισμός, θα πρέπει να διασφαλίζει την βιώσιμη ανάπτυξη με την ταυτόχρονη εξισορρόπηση των συμφερόντων του τουρισμού και της προστασίας του περιβάλλοντος. Αυτό θα βοηθήσει σε μια ομαλή ανάπτυξη του τουρισμού αλλά και θα αφυπνίσει περιβαλλοντολογικά τους επερχόμενους τουρίστες.

---

¹² Υφαλμύρωση είναι η συνύπαρξη γλυκού και αλμυρού νερού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

2.1 Οι επιδράσεις του τουρισμού στην χώρα υποδοχής

Κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις, ο τουρισμός αποτελεί μοχλό ανάπτυξης για πολλές περιφέρειες των αναπτυσσόμενων κυρίως χωρών. Ο τουρισμός, ως δραστηριότητα αναπτύσσεται κατά κύριο λόγο, σε περιφερειακό επίπεδο όπου ενεργοποιεί την αναπτυξιακή διαδικασία προκαλώντας θετικές οικονομικές επιπτώσεις στην παραγωγική βάση της οικονομίας.

Πέρα όμως από τις οικονομικές επιπτώσεις, ο τουρισμός επιδρά επίσης, στην κοινωνία και τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά των περιοχών της χώρας υποδοχής, καθώς και στο φυσικό περιβάλλον και τους φυσικούς πόρους των περιοχών υποδοχής. Επομένως, το ενδιαφέρον μας δεν πρέπει να επικεντρώνεται αποκλειστικά σε μεγέθη όπως οι αφίξεις και οι διανυκτερεύσεις των τουριστών, αλλά θα πρέπει να εξετάζονται οι ποσοτικές και ποιοτικές επιπτώσεις, θετικές και αρνητικές, που προκαλεί η αύξηση του τουριστικού ρεύματος και η στάθμιση του τελικού αποτελέσματος όχι μόνο για τη τρέχουσα χρονική περίοδο αλλά και για το απώτερο μέλλον. Η διάσταση του χρόνου έχει ακόμη μεγαλύτερη σημασία όταν θέλουμε να κινούμαστε μέσα στη λογική της συντηρούμενης ανάπτυξης (sustainable development).

Συνήθως οι αρνητικές εξωτερικές επιπτώσεις δεν λαμβάνονται υπόψη με αποτέλεσμα τα συνολικά οικονομικά οφέλη να είναι υπερ-εκτιμημένα. Αυτό αποτελεί συνέπεια της αδυναμίας των μηχανισμών της αγοράς να λάβουν υπόψη τους τις επιδράσεις των παραγόντων της οικονομίας που βρίσκονται εκτός (εξωτερικότητες). Οι 'εξωτερικότητες' έχουν σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία αρνητικών εξωτερικών οικονομιών και κοινωνικού κόστους (social cost), που με τη μορφή εξωτερικού προς τη τουριστική επιχείρηση κόστους, συντελούν στη μείωση της πραγματικής (καθαρής) ευημερίας της κοινωνίας στη περιοχή της οποίας αναπτύσσεται ο τουρισμός.

Σε αυτή την ενότητα κρίνεται σκόπιμο να αναλυθούν οι επιδράσεις του τουρισμού στη χώρα υποδοχής λαμβάνοντας υπόψη όχι μόνο τις άμεσες, αλλά και τις μακροπρόθεσμες συνέπειες, καθώς και τις 'εξωτερικότητες' (externalities) ενδεχομένως να προκαλούνται.

2.1.1 Επιδράσεις στην οικονομία

Οι επιδράσεις της τουριστικής ανάπτυξης στην οικονομία της χώρας υποδοχής μπορούν να αναλυθούν ως εξής:

Απασχόληση: Όπως αναλύθηκε και ανωτέρω, ο τουρισμός ως δραστηριότητα εντάσεως εργασίας συμβάλλει δυναμικά στην απασχόληση και στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας τόσο στους κλάδους που συνδέονται άμεσα με τον τουρισμό όσο και στους κλάδους που δραστηριοποιούνται για την αντιμετώπιση της πρόσθετης ζήτησης από τον τουρισμό. Ωστόσο, θα πρέπει να επισημανθεί ότι καθώς ο τουρισμός χαρακτηρίζεται από έντονη εποχικότητα, η απασχόληση που διαμορφώνεται χαρακτηρίζεται ως εποχική, ανειδίκευτη και περιστασιακή¹³.

Περιφερειακή Ανάπτυξη: Ο τουρισμός έχει συμβάλλει αποφασιστικά στην άμβλυνση των οικονομικών περιφερειακών ανισοτήτων, στις χώρες όπου αναπτύχθηκε, καθώς παρατηρείται ότι η ανάπτυξή του είναι ιδιαίτερα έντονη κυρίως σε περιοχές που δε διαθέτουν κάποιο συγκριτικό πλεονέκτημα για την ανάπτυξη άλλων οικονομικών δραστηριοτήτων. Η ανάπτυξη του τουρισμού αυξάνει τα εισοδήματα, την απασχόληση και τις επενδύσεις, ενώ διευρύνει την παραγωγική βάση της τοπικής οικονομίας, με αποτέλεσμα να σταματήσει η μετανάστευση και να βελτιωθεί το βιοτικό επίπεδο και η ποιότητα ζωής.

Πολλαπλασιαστικές επιδράσεις στην τοπική οικονομία: Ο τουρισμός επιδρά θετικά σε πολλούς κλάδους, οι δραστηριότητες των οποίων συνδέονται με τον τουρισμό, όπως είναι η βιομηχανία, βιοτεχνία, οι κατασκευές, ο πρωτογενής τομέας, οι μεταφορές, οι υπηρεσίες, το εμπόριο κλπ. Ωστόσο, σύμφωνα με τους Nowak, Sahli και Sgro¹⁴, σε πολλές περιπτώσεις, η ανάπτυξη του τουρισμού λειτούργησε αρνητικά πάνω στη συνολική τοπική ευημερία καθώς και στη βιομηχανική παραγωγή.

Ισοζύγιο Πληρωμών: Η επίδραση του τουρισμού στο ισοζύγιο πληρωμών είναι διπλή. Από τη μία πλευρά το ισοζύγιο πληρωμών επιβαρύνεται από την εισαγωγή αγαθών απαραίτητων για τη λειτουργία της τουριστικής δραστηριότητα. Από την άλλη πλευρά, το ισοζύγιο πληρωμών ευνοείται από τις συναλλαγματικές εισροές. Στις περισσότερες περιπτώσεις χωρών με τουριστική ανάπτυξη το τελικό αποτέλεσμα είναι θετικό.

---

¹³ Smeral, E. (May 1998): 'Employment Effects of Tourism' Re.P.Ec. (www.repec.org)

¹⁴ J.J. Nowak; M. Sahli; P.M. Sgro (2004): 'Tourism, Trade and Domestic Welfare' Re.P.Ec. (www.repec.org)

Φορολογικά Έσοδα: Οι επενδύσεις στον τουριστικό τομέα, αλλά και η ιδιότητα του τουρισμού να ενισχύει δυναμικά τη δημιουργία πολλών μικρών επιχειρήσεων οδηγούν στην αύξηση των φορολογικών εσόδων. Σύμφωνα με τους Nowak, Sahli και Sgro (2004), οι φορολογικές ευκαιρίες στην περίπτωση του τουρισμού είναι ευρύτερες από τους άλλους τομείς. Όπως υποστηρίζουν, τα επιπλέον φορολογικά έσοδα θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν για την προώθηση άλλων παραγωγικών κλάδων ή για τον περιορισμό των εξωτερικοτήτων (externalities) που ο τουρισμός προκαλεί.

Πληθωρισμός και αύξηση της τιμής της γης: Ο τουρισμός συχνά δημιουργεί πληθωριστικές πιέσεις, με αποτέλεσμα να αυξάνεται το κόστος ζωής σε τοπικό επίπεδο, ιδιαίτερα σε περιοχές όπου η ανάπτυξη είναι μαζική και οργανωμένη¹⁵.

Σε γενικές γραμμές, η ανάπτυξη του τουρισμού αυξάνει σημαντικά το ποσοστό του ενεργού πληθυσμού που δραστηριοποιείται στον τριτογενή τομέα και κυρίως στα τουριστικά επαγγέλματα. Δεν είναι όμως λίγες οι περιοχές που οδηγήθηκαν σε συνθήκες τουριστικής «μονοκαλλιέργειας» ως αποτέλεσμα της έλλειψης ενδιαφέροντος για τους υπόλοιπους τομείς. Ωστόσο, στις περισσότερες περιπτώσεις, ο τουρισμός επιτρέπει τη βελτίωση του επιπέδου ζωής των ντόπιων και την αύξηση των εισοδημάτων τους. Η οικονομική ανάπτυξη που προέρχεται από τον τουρισμό έχει σημαντικές πολλαπλασιαστικές επιδράσεις και στους άλλους παραγωγικούς κλάδους.

Ο πίνακας που ακολουθεί συνοψίζει τα οικονομικά οφέλη αλλά και τα μειονεκτήματα που προέρχονται από τον τουρισμό¹⁶.

---

¹⁵ Χ. Κοκκώσης και Π. Τσάρτας (1999) 'Ανάπτυξη και Περιβάλλον στον Τουρισμό' σελ. 28.

¹⁶ Glenn Kreag (2001) 'The Impacts of Tourism' <http://www.seagrant.umn.edu/tourism/pdfs/ImpactsTourism.pdf>

Οικονομικές Επιδράσεις	
Θετικές	Αρνητικές
<ul style="list-style-type: none"> § Ενισχύει το εισόδημα και βελτιώνει το βιοτικό επίπεδο § Ενισχύει την κατανάλωση των τοπικών προϊόντων § Ενισχύει την τοπική απασχόληση και αυξάνει τις ευκαιρίες απασχόλησης § Ενισχύει τις επενδύσεις, την ανάπτυξη και τις υποδομές § Αυξάνει τα φορολογικά έσοδα § Βελτιώνει την υποδομή κοινής ωφέλειας § Βελτιώνει τις υποδομές μεταφορών § Οι επιδράσεις διαχέονται στην τοπική και ευρύτερη οικονομία § Δημιουργεί νέες ευκαιρίες επιχειρηματικότητας 	<ul style="list-style-type: none"> § Αύξηση των τιμών (αγαθών, υπηρεσιών και ακινήτων) και του κόστους ζωής § Κόστος για επιπρόσθετες υποδομές (ύδρευση, αποχέτευση, ενέργεια, υγεία κλπ.) § Αύξηση των εισαγωγών § Αύξηση του κόστους συντήρησης των υποδομών (δρόμων και μεταφορών) § Η εποχικότητα που χαρακτηρίζει τον τουρισμό δημιουργεί κινδύνους στην οικονομία και την απασχόληση § Χαμηλή αμοιβή της εργασίας § Εξαγωγή των κερδών από μη τοπικούς επιχειρηματίες. § Στενότητα παραγωγικών συντελεστών

Πίνακας 2.1

2.1.2 Επιδράσεις στην κοινωνία και τον πολιτισμό

Κοινωνική δομή και επαγγελματική κινητικότητα: Αναφορικά με τις κοινωνικές επιπτώσεις του τουρισμού, ιδιαίτερη βαρύτητα δίνεται στην εμφάνιση έντονων φαινομένων αστικοποίησης σε περιοχές που πριν την τουριστική ανάπτυξη θεωρούνταν κυρίως αγροτικές. Οι αλλαγές αυτές είναι κυρίως αποτέλεσμα της επαγγελματικής και κατά συνέπεια της κοινωνικής κινητικότητας που προκαλεί ο τουρισμός και η στροφή των ντόπιων στα τουριστικά επαγγέλματα. Η απασχόληση στον τουρισμό ή σε επαγγέλματα σχετικών με αυτόν οδηγεί αφενός στη διάχυση των εισοδημάτων από τον τουρισμό σε ευρύτερα στρώματα του πληθυσμού και αφετέρου στην εγκατάλειψη κλάδων όπως είναι η γεωργοκτηνοτροφία, η βιομηχανία, κ.α.

Κοινωνικές Μεταβολές και Εμπορευματοποίηση: Σταδιακά, η αύξηση του αριθμού των τουριστών, ιδιαίτερα σε μικρές και κλειστές μέχρι πρόσφατα κοινωνίες, οδηγεί σε σημαντικές αλλαγές των ηθών και εθίμων των ντόπιων και στη μετατροπή των τοπικών πολιτιστικών στοιχείων σε εμπορευματοποιημένα τμήματα του τουριστικού προϊόντος. Άμεση συνέπεια

είναι και η σταδιακή «εμπορευματοποίηση» της επικοινωνίας των ντόπιων με τους τουρίστες¹⁷.

Επιδράσεις στην κοινωνία και τον πολιτισμό	
Θετικές	Αρνητικές
<ul style="list-style-type: none"> § Βελτίωση της ποιότητας ζωής § Θετικές μεταβολές στα ήθη και τις αξίες § Επαφή με τους επισκέπτες – δημιουργική εμπειρία § Κατανόηση άλλων πολιτισμών και λαών § Διατήρηση της πολιτιστικής ταυτότητας § Μεγαλύτερη ανοχή στις κοινωνικές ‘διαφορετικότητες’ 	<ul style="list-style-type: none"> § Αύξηση της εγκληματικότητας § Αρνητικά πρότυπα ζωής § Αρνητικές συνέπειες στα ήθη και τα έθιμα § Εμπορευματοποίηση της κουλτούρας και του πολιτισμού § Εμπορευματοποίηση των σχέσεων ντόπιων – τουριστών

Πίνακας 2.2

2.1.3 Επιδράσεις στο περιβάλλον

Σύμφωνα με τους Novak, Sahli και Sgro (2004), πολύ συχνά τίθεται το ζήτημα ότι ο τουρισμός είναι ιδιαίτερα δαπανηρός για τη χώρα υποδοχής. Η μεγαλύτερη έμφαση δίδεται στο εξωτερικό κόστος (externalities) που προκαλείται από τις δραστηριότητες που σχετίζονται με τον τουρισμό πάνω στο περιβάλλον¹⁸. Οι κυριότερες από τις επιπτώσεις του τουρισμού στο περιβάλλον αφορούν τα παρακάτω ζητήματα:

Φυσικό Περιβάλλον: Η τουριστική ανάπτυξη, είτε με την επέκταση της στο χώρο της υπαίθρου είτε με την ανάπτυξη μεγάλης έκτασης και όγκου υποδομών, καταλήγει να επηρεάζει την ισορροπία του φυσικού περιβάλλοντος. Οι επιπτώσεις αυτές είναι ιδιαίτερα σημαντικές σε περιοχές ιδιαίτερης οικολογικής σημασίας και ευαισθησίας. Οι σοβαρές επιπτώσεις στο φυσικό περιβάλλον που προκαλούνται από την τουριστική ανάπτυξη,

¹⁷ Πρόγραμμα ISTOS (Innovation for Sustainable Tourism & Services South Aegean - 2006) ‘Τοπική Ατζέντα 21 για δύο Νησιά του Νοτίου Αιγαίου’ σελ. 66.

¹⁸ J.J. Nowak; M. Sahli; P.M. Sgro (2004): ‘Tourism, Trade and Domestic Welfare’ Re.P.Ec. (www.repec.org)

επισημαίνουν την ανάγκη σχεδιασμού, προγραμματισμού και διαχείρισης της τουριστικής ανάπτυξης με κεντρικό άξονα την αειφορία¹⁹.

Συγκρούσεις για τη χρήση της γης και άλλων πόρων: Η συνεχής χωρική επέκταση του τουρισμού προκαλεί συγκρούσεις αναφορικά με τη χρήση της γης, ιδιαίτερα σε παραθαλάσσιες περιοχές ή περιοχές με αγροτικές εκμεταλλεύσεις. Η τουριστική επέκταση απορροφά γη, νερό και επενδύσεις που είναι απαραίτητες για την αγροτική ή τη βιομηχανική ανάπτυξη. Έτσι, διαμορφώνεται μία ανισορροπία αναφορικά με χρήση των φυσικών πόρων, που πολλές περιπτώσεις οδηγεί σε μη ορθολογική χρήση τους.

Μετατροπή οικιστικών συνόλων ή χωρικών ενότητων σε τουριστικούς πόρους: Παραδοσιακοί οικισμοί και περιοχές ιδιαίτερου φυσικού κάλλους, αποτελούν τουριστικό πόρο και πόλο έλξης τουριστών. Το γεγονός αυτό απαιτεί ιδιαίτερη προσοχή ως προς τη διαχείριση τέτοιων περιοχών που μπορούν εύκολα να χάσουν κάθε πλεονέκτημα (ως φυσικό ή δομημένο περιβάλλον) από την τουριστική ανάπτυξη.

Φέρουσα ικανότητα τουριστικών περιοχών: Η έννοια της φέρουσας ικανότητας²⁰ ή χωρητικότητας ορίζεται σαν την ικανότητα μιας περιοχής να διατηρεί τα φυσικά χαρακτηριστικά της, να υποστηρίζει συγκεκριμένες ανθρώπινες χρήσεις ή ενέργειες μακροπρόθεσμα, χωρίς να βλάπτεται ανεπανόρθωτα η φυσική δομή και η σύνθεσή της. Το επίπεδο των αναπτυξιακών και τουριστικών δραστηριοτήτων στο εσωτερικό μιας οικολογικά σημαντικής περιοχής, θα πρέπει να βασίζεται και να εξαρτάται από την φέρουσα ικανότητά της, έτσι ώστε πραγματοποιούμενες δράσεις να μην επιφέρουν αλλοιώσεις στα χαρακτηριστικά του φυσικού περιβάλλοντος. Η τεράστια και μαζική ανάπτυξη των τουριστικών δραστηριοτήτων χωρίς μακροπρόθεσμο σχεδιασμό οδηγεί στην υπερκάλυψη της φέρουσας ικανότητας μιας περιοχής, με ανεπανόρθωτα αποτελέσματα στο φυσικό περιβάλλον και την ποιότητα ζωής.

Προβλήματα ανάπτυξης, λειτουργίας και διαχείρισης τουριστικών περιοχών: Η αύξηση του αριθμού και των τύπων των τουριστικών θέρετρων στη μεταπολεμική περίοδο έθεσε ζητήματα λειτουργίας και διαχείρισης τους σε σχέση με το περιβάλλον, τη χωροταξία και την

¹⁹ Χ. Κοκκώσης και Π. Τσάρτας (1999) 'Ανάπτυξη και Περιβάλλον στον Τουρισμό' σελ. 31.

²⁰ "Φέρουσα Ικανότητα" είναι ο δείκτης ο οποίος εκφράζει την επισκεψιμότητα μιας τουριστικής περιοχής, όπου ο τουρίστας βιώνει συναισθήματα ικανοποίησης υψηλού επιπέδου από την διαμονή του ενώ η περιοχή δέχεται τις ελάχιστες επιπτώσεις.

πολεοδομία. Τα περισσότερα από αυτά τα ζητήματα αφορούν και την ευρύτερη περιοχή όπου έχουν αναπτυχθεί αυτά τα θέρετρα, με αποτέλεσμα να διαμορφωθούν κανόνες και πρότυπα διαχείρισης, προστασίας και ελέγχου του σύνθετου περιβάλλοντος, δομημένου και φυσικού, των περιοχών αυτών. Κοινή παράμετρος σε αυτές τις προσπάθειες υπήρξε η αναζήτηση προτύπων που συνδέονται με την έννοια της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης.

Σε γενικές γραμμές μπορούμε να πούμε ότι η γρήγορη και ανεξέλεγκτη τουριστική ανάπτυξη οδηγεί, σε πολλές περιπτώσεις, στην επιβάρυνση και την υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος, καθώς η συγκέντρωση μεγάλου αριθμού τουριστών σε συγκεκριμένες περιόδους του έτους υπερβαίνει τη φέρουσα ικανότητα των περιοχών αυτών. Ταυτόχρονα, προκαλεί στη χρήση της γης και σημαντικές αλλοιώσεις στο δομημένο περιβάλλον των τουριστικών προορισμών.

Ακολουθώντας την ανάλυση του Glenn Kreag (2001)²¹, οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις του τουρισμού μπορούν να συνοψιστούν στον πίνακα που ακολουθεί:

Επιδράσεις στο περιβάλλον	
Θετικές	Αρνητικές
<p>§ Ο τουρισμός αποτελεί κίνητρο για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος και την αποτροπή της οικολογικής δυσχέρειας</p> <p>§ Η διατήρηση και ανάδειξη ιστορικών κτιρίων και μνημείων</p> <p>§ Η βελτίωση της «εικόνας» της περιοχής (οπτικής και αισθητική)</p> <p>§ Ο τουρισμός αποτελεί «καθαρή» βιομηχανία (δεν εκπέμπει ρύπους άμεσα)</p>	<p>§ Μόλυνση – ρύπανση (αέρας, ύδατα, θόρυβος, στερεά απόβλητα και οπτική ρύπανση)</p> <p>§ Έλλειψη φυσικών τοπίων και αγροτικής γης υπέρ της τουριστικής ανάπτυξης</p> <p>§ Έλλειψη «ανοικτών» χώρων και περιοχών</p> <p>§ Καταστροφή της χλωρίδας και της πανίδας</p> <p>§ Υποβάθμιση του φυσικού τοπίου, των ιστορικών τοποθεσιών και των μνημείων</p> <p>§ Έλλειψη νερού</p> <p>§ Είσοδος εξωτικών ειδών (φυτών ή ζώων)</p> <p>§ Παρενόχληση της άγριας φύσης</p> <p>§ Συμφόρηση</p> <p>§ Αστικοποίηση περιοχών – άναρχη εξάπλωση</p>

Πίνακας 2.3

²¹ Glenn Kreag (2001) 'The Impacts of Tourism' http://www.seagrant.umn.edu/tourism/pdfs/Impacts_Tourism.pdf

2.2 Επίδραση τουρισμού λόγω πρόσφατων κοινωνικών και οικονομικών γεγονότων

Σύμφωνα με το την εφημερίδα Καθημερινή (αρ. φύλλου 27.056, σελ. 27, 19/12/08, Στάθης Κουτσούνης), υπό πίεση θα βρεθεί ο τουριστικός κλάδος το 2009- στον οποίο απασχολούνται άμεσα και έμμεσα 800.000 εργαζόμενοι- λόγω της διεθνούς κοινωνικής και οικονομικής κρίσης.

Συγκεκριμένα, το βράδυ της 6^{ης} Δεκεμβρίου 2008, ο 16χρονος Αλέξανδρος Γρηγορόπουλος πέφτει νεκρός από όπλο ειδικού φρουρού. Στην Αθήνα ξεσπούν ολονύκτιες συμπλοκές μεταξύ αστυνομικών και διαδηλωτών, το κέντρο παραδίδεται στις μολότωφ, ενώ σοβαρά επεισόδια σημειώνονται σε Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Ηράκλειο και σε άλλες πόλεις. Η Ελλάδα φλέγεται, αλλά η κατάσταση αντί να εκτονωθεί, συνεχίζει να μυρίζει «μπαρούτι».

Τις επόμενες μέρες, η Ελλάδα υποφέρει από τις βίαιες πράξεις των «κουκουλοφόρων» καθώς καταστήματα, δημόσια και ιδιωτικά κτίρια, γραφεία καταστρέφονται ολοσχερώς ενώ συνοδεύονται από ένα πρωτοφανές για τα ελληνικά χρονικά πλιάτσικο. Οι βίαιες ταραχές γίνονται πρώτη είδηση στα διεθνή ΜΜΕ που καλύπτουν τις εξελίξεις σε απευθείας συνδέσεις. Η εικόνα της χώρας αμαυρώνεται. Ο τουρισμός, τις ημέρες των επεισοδίων, έχει μειωθεί δραματικά. Η εντύπωση ότι η Ελλάδα είναι ασφαλής χώρα, καταστρέφεται.

Έτσι, ο πρωθυπουργός Κώστας Καραμανλής, την 18^η Δεκεμβρίου 2008, εξήγγειλε μέτρα άμεσης αντιμετώπισης της κρίσης στον τουρισμό τα οποία προτάθηκαν από τον αρμόδιο υπουργό Τουριστικής Ανάπτυξης, Άρη Σπηλιωτόπουλο.

Τα μέτρα²² αυτά είναι:

- Αύξηση των δαπανών για την προβολή της χώρας μας κατά 50%, μείωση του ενιαίου τέλους ακινήτων από ένα τοις χιλίους επί της αξίας του κτίσματος και έξι τοις χιλίους επί της αξίας του οικοπέδου σε 0,33 τοις χιλίους για τα έτη 2009 και 2010.
- Αναστολή για ένα έτος η καταβολή εισφοράς του νόμου 128/75 για το σύνολο των δανείων των τουριστικών επιχειρήσεων προς τις τράπεζες.
- Οι τουριστικές επιχειρήσεις θα χρηματοδοτούνται στα πλαίσια του προγράμματος ενίσχυσης της ρευστότητας στην οικονομία.

---

²² Η Ναυτεμπορική, σελ 4, αρ.φύλλου 23.900, Παρασκευή 19/12/08, συντάκτης: Τζίνα Ι.Αγγουρη

- Υλοποίηση άμεσα του ΕΣΠΑ 2007-2013²³ μέσω του οποίου χρηματοδοτούνται δράσεις τουριστικών υποδομών, υπηρεσιών και επιχειρήσεων.
- Λαμβάνεται μέριμνα για άμεση επιστροφή από τις ΔΟΥ του οφειλόμενου ΦΠΑ.
- Μείωση του τέλους διαμονής παρεπιδημούντων για την αυτοδιοίκηση από το 2% σε 0,5%.
- Μέσω του ΤΕΜΠΜΕ²⁴ παρέχεται κεφάλαιο κίνησης με πλήρη επιδότηση των τόκων μέχρι του ποσού 350,000 ευρώ.
- Δίνεται άμεση προτεραιότητα για την καταβολή των οφειλόμενων ποσών των επιχορηγήσεων για όσες επιχειρήσεις έχουν υπαχθεί στον Επενδυτικό Νόμο από το πρόγραμμα δημοσίων επενδύσεων.
- Μετατρέπεται το εποχικό επίδομα ανεργίας σε επίδομα εργασίας.
- Αντιμετωπίζεται το ζήτημα της λειτουργικής τακτοποίησης ξενοδοχειακών μονάδων.
- Αύξηση κατά 21% για το 2009 του αριθμού εισιτηρίων για τον κοινωνικό τουρισμό που οργανώνει η Εργατική Εστία.
- Λειτουργεί πρόγραμμα κατάρτισης με υποχρέωση των επιχειρήσεων που μετέχουν να απορροφήσουν 30% όσων καταρτίζονται.
- Ιδιαίτερη μέριμνα λαμβάνεται για την τόνωση των ξενοδοχείων και άλλων συναφών επιχειρήσεων στο κέντρο της Αθήνας που έχουν υποστεί ζημιές από τα τελευταία θλιβερά συμβάντα.

---

²³ ΕΣΠΑ: Το Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς 2007-2013, αποτελεί το έγγραφο αναφοράς για τον προγραμματισμό των Ταμείων της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε εθνικό επίπεδο για την περίοδο 2007-2013.

²⁴ ΤΕΜΠΜΕ: Ταμείο Εγγυοδοσίας Μικρών και Πολύ Μικρών Επιχειρήσεων

2.3. Η επόμενη μέρα για τον ελληνικό τουρισμό μετά την κρίση

Κατά το 2009, οι τουριστικές επιχειρήσεις θα βρίσκονται σε εγρήγορση αφού είναι αδιευκρίνιστο αν η υστέρηση που εμφανίζουν αυτή την εποχή οι κρατήσεις θα αμβλυνθούν όσο πλησιάζει η θερινή περίοδος. Η επερχόμενη οικονομική κρίση, εκτός από την έλλειψη ρευστότητας που έχει επιφέρει, έχει συνέπειες και στην ψυχολογία των δυνητικών επισκεπτών, με αποτέλεσμα να μεταθέτουν τον προγραμματισμό των διακοπών τους αλλά και να αναζητούνται οικονομικότερες λύσεις στη σχέση ποιότητας-τιμής, περιορίζοντας ταυτόχρονα και τον χρόνο διαμονής τους.

Ο προβληματισμός για την οικονομία του τουρισμού εστιάζεται σε δύο θέματα. Στο ποσοστό που θα διαμορφωθεί από την πτώση των αφίξεων φέτος στην Ελλάδα και στη συνολική αποτίμηση των εσόδων που θα εκφραστεί σε υστέρηση σε οποιοδήποτε τουριστικό μέγεθος (αφίξεις, διάρκεια παραμονής, μέση κατά κεφαλήν δαπάνη). Μάλιστα, με βάση εκτίμηση των τουριστικών φορέων, μία ενδεχόμενη πτώση 10% στα τουριστικά μεγέθη θα αποδυναμώσει κατά 2% το ΑΕΠ, με σοβαρές επιπτώσεις στον κρατικό προϋπολογισμό, αφού μεταφράζεται σε απώλεια πάνω από 5 δις. Ευρώ.

Η πτώση στις αφίξεις θα πλήξει κυρίως τις χαμηλές κατηγορίες ξενοδοχείων, ενώ επιτείνεται και η μείωση των διανυκτερεύσεων, με συνέπεια απώλειες στα έσοδα. Παράλληλα, η προβολή και η διαφήμιση της χώρας και για την διατήρηση των αεροπορικών θέσεων θα έπρεπε να είχε ενισχυθεί τον Φεβρουάριο, που ήταν πολύ σημαντικός μήνας τουριστικών πωλήσεων. Επιπροσθέτως, πολλά ξενοδοχεία στην προσπάθεια να μην υποβαθμιστούν οι υπηρεσίες τους, αν και δεν θα μειώσουν το προσωπικό τους, ίσως περιορίσουν την περίοδο λειτουργίας τους μειώνοντας έτσι τις ημέρες εργασίας.

Θα ολοκληρώσω το παραπάνω χωρίο με τις επιδράσεις του τουρισμού με ένα απόσπασμα της συνέντευξης του Νίκου Αγγελόπουλου²⁵ στο Βήμα (Ανάπτυξη, αρ. φύλλου 15546, 28/12/2008,σελ Β30). «Οι οικονομικές κρίσεις, με τα γνωστά και σημαντικά αρνητικά τους είναι πάντοτε και μια ευκαιρία για μεν τις επιχειρήσεις να κάνουν αυτοκριτική και επανεξέταση όλων των λειτουργικών παραμέτρων τους, για δε τις Αρχές να αντιληφθούν και να αναθεωρήσουν τις σχέσεις τους με τους τομείς της οικονομίας, επαναξιολογώντας τη σημασία, την ιεράρχηση και την συμβολή τους στην οικονομία και στην κοινωνία. Έτσι,

---

²⁵ Πρόεδρος του Συνδέσμου Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων

τώρα είναι η καταλληλότερη ευκαιρία όπου το πολιτικό σύστημα πρέπει να συνειδητοποιήσει ότι ο τουρισμός είναι όχι μόνον ο σημαντικότερος κλάδος της οικονομίας ως προς τη συνεισφορά του στο ΑΕΠ, στην απασχόληση και στην περιφερειακή ανάπτυξη, αλλά και ο μόνος με διαχρονικά αυξανόμενη συμβολή στα μακροοικονομικά μεγέθη της χώρας και στη ποσοτική και ποιοτική βελτίωση των παραμέτρων της πραγματικής οικονομίας. Συνεπώς, είναι ο τομέας που κατά προτεραιότητα έχει τις προϋποθέσεις για ταχεία αναστροφή της αρνητικής οικονομικής συγκυρίας μέσα από έντονες διεργασίες ανταποδοτικότητας.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΑ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΕΣ ΧΩΡΕΣ

Η εικόνα της Ελλάδας και του τουρισμού της κατά το 2007, κληροδότησε προβληματισμό. Η τουριστική οικονομική επίδοση, όπως αυτή αποτυπώνεται στο εισρέον τουριστικό συνάλλαγμα είναι απογοητευτική σε σύγκριση με τις αμεσότερες ανταγωνιστικές χώρες, ευρωπαϊκές και μη. Η κατ' ουσία στασιμότητα του τουριστικού συναλλάγματος, υπογραμμίζει τη ανάγκη για εγρήγορση. Ο τουριστικός τομέας μαζί με τον ναυτιλιακό είναι οι μοναδικοί τομείς που έχουν απομείνει ως μόνοι αξιόπιστοι εξωστρεφείς κλάδοι παραγωγής. Η εμφανής δε τάση υποχωρήσεως στον τουριστικό τομέα, και μάλιστα με δεδομένη την δυναμική που προσέδωσε σε αυτόν η ποιοτική αναβάθμιση της Αθήνας αλλά και η αύξηση της διεθνούς αναγνωρισιμότητας του ελληνικού προορισμού συνέπεια των Ολυμπιακών αγώνων, αποτελεί παράγοντα ανησυχίας διότι δεν φαίνεται να εμπεριέχει στοιχεία συγκυριακά, δηλαδή επιδράσεις βραχυχρόνιου χαρακτήρα. Έτσι δεν επιτράπηκε στην Αθήνα να διαμορφώσει σαφή εικόνα για τις μέσο-μακροπρόθεσμες τάσεις της πορείας του ελληνικού τουριστικού προορισμού.

Σύμφωνα με τον Ι.Τ.Ε.Π.²⁶ η ασυνήθης υστέρηση των συναλλαγματικών εισπράξεων έναντι των αφίξεων μπορεί να οφείλεται σε μεγάλο βαθμό σε μείωση του αριθμού των διανυκτερεύσεων ανά άφιξη σε συνδυασμό με την επέκταση του μοντέλου all inclusive στα ξενοδοχεία 4 (ίσως και 5) αστέρων.

Η αντίστοιχη εικόνα για τις ανταγωνίστριες χώρες είναι από καλή έως πολύ καλή, και μάλιστα και για τις χώρες, όπως η Τουρκία, όπου το σύστημα all inclusive φαίνεται να έχει εξελιχθεί σε δεσπόζον μοντέλο.

Φυσικά, ισχυρή θέση κατέχει και η Ιταλία, αφού έχει κατορθώσει να είναι ένας από τους διασημότερους προορισμούς εδώ και πολλά χρόνια. Η Ιταλία βασίζει την οικονομία της στον τουρισμό, και γι' αυτό τον λόγο οι κινήσεις της είναι μεθοδευμένες και καθοδηγούμενες από έμπειρο επιτελείο. Εκμεταλλευόμενη την ιστορία αλλά και τα μνημεία της, δημιούργησε την περιέργεια αλλά και τον θαυμασμό του υποψήφιου τουρίστα να την επισκεφτεί.

---

²⁶ Ι.Τ.Ε.Π.: Ινστιτούτο Τουριστικών Ερευνών και Προβλέψεων

Ανερχόμενος τουριστικός προορισμός αποτελεί και η Βουλγαρία. Είναι ένας σταδιακά αναπτυσσόμενος προορισμός που τα τελευταία χρόνια έχει καταφέρει να ξεπεράσει αρκετές βαλκανικές χώρες. Σημαντικό πλεονέκτημά του είναι οι προσφορές σε ρουχισμό αλλά και σε ξενοδοχειακά καταλύματα.

3.1. Παρουσίαση Ιταλίας

Η Ιταλία είναι ένας προορισμός ταξιδιού που προσελκύει κάθε ταξιδιώτη αφού έρχεται σε αντίθεση με τα καλυμμένα από το χιόνι βουνά σε συνδυασμό με τις όμορφες παραλίες της Μεσογείου και το ειδυλλιακό λόφο με τα γραφικά χωριά με τα νησιά με την πλούσια αρχιτεκτονική. Η Ιταλία έχει αρκετά να προσφέρει σε όλους, από τον καλλιτεχνικό της πλούτο, όπως τα αθάνατα έργα της Αναγέννησης, την πανέμορφη κλασική ρωμαϊκή αρχιτεκτονική, από το καλό φαγητό και κρασί στις ατελείωτες κατά μήκος των ακτών της Αδριατικής Θάλασσας και των Άλπεων.

Η «αιώνια πόλη» της Ρώμης στην Ιταλία συμπεριλαμβάνει χώρους όπως το Κολοσσαίο, το Καπιτώλιο, Μουσεία, το Πάνθεον, Castel Sant'Angelo, Scala Santa και πολλοί άλλοι. Οι δημόσιοι κήποι της Villa Celimontana είναι επίσης ένας θησαυρός της Ιταλίας. Μερικά από τα μέρη που θα πρέπει κανείς να ταξιδέψει στη Βενετία είναι η Galleria dell'Academia, τη γέφυρα Rialto και την πλατεία του Αγίου Μάρκου.

Οι τουρίστες μπορούν να ταξιδέψουν στο Μιλάνο για να κάνουν τα ψώνια τους, αφού κατατάσσεται στις μεγαλύτερες αγορές του κόσμου. Αυτό κάνει την Ιταλία πόλο έλξης για αρκετούς τουρίστες διότι προσφέρει μια μεγάλη ποικιλία αγορών και πληθώρα προσφορών.

Όσον αφορά τα μέσα μεταφοράς, η Ιταλία προσφέρει ένα εξαιρετικό και βολικό δρομολόγιο από όλες τις χώρες. Παρέχεται σιδηροδρομικό δίκτυο, Ferry Boats, αεροπλάνα (με αρκετά καλές προσφορές), ακόμα και σύγχρονο οδικό δίκτυο.

Ένα επιπλέον πλεονέκτημα αποτελούν και οι άφθονοι χώροι διαμονής. Μπορεί ο τουρίστας να επιλέξει να μείνει σε πολυτελή ξενοδοχεία, ξενώνες, βίλες, διαμερίσματα οικογενειών, ιδιωτικές κατοικίες, πανσιόν, κάμπινγκ, εξοχικά, εστίες θρησκευτικών ιδρυμάτων και πολλά άλλα. Τέλος, η Ιταλία προσφέρει απίστευτη γκάμα τροφίμων, κρασιών αλλά και εκδηλώσεων.

3.2. Παρουσίαση Τουρκίας

Η Τουρκία βρίσκεται στο σταυροδρόμι μεταξύ της Ευρώπης και της Ασίας. Παρουσιάζει μεγάλη πολιτιστική και εθνική ποικιλία. Η ιστορία της, που έχει τις ρίζες της στους αρχαίους πολιτισμούς αποτελεί σημείο αναφοράς για πολλά έθνη. Αρχιτεκτονικά αριστουργήματα της Τουρκίας είναι τα τζαμιά Σελμιγιέ και Σουλεϊμάνιγιε καθώς και η περίφημη εκκλησία της Αγίας Σοφίας, που μετατράπηκε σε τζαμί κατά την οθωμανική περίοδο και τώρα είναι μουσείο. Η πλούσια αρχαιολογική κληρονομιά της χώρας αποτελεί σημαντικό πόλο έλξης τουριστών.

Σημαντικά αξιοθέατα είναι το Οικουμενικό Πατριαρχείο (ένας από τους λόγους που η Τουρκία έχει αναπτύξει και τον θρησκευτικό τουρισμό), το τέμενος του Σουλεϊμάν, το Μπλε Τζαμί, η ιστορική εκκλησία της Χώρας, το ναυτικό μουσείο, ο Πύργος του ρολογιού, το Ανάκτορο του Κιουτσιουκσού και Σιραγάν και το Αρχαιολογικό μουσείο που ιδρύθηκε από τον ζωγράφο και συλλέκτη Οσμάν Χαμντί-Μπέη.

Δεν θα πρέπει να παραλείψουμε την τουρκική κουζίνα η οποία περιλαμβάνει όλα τα γνωστά μεσογειακά υλικά. Παράδοση είναι και ο καφές, ο οποίος σερβίρεται στα τουρκικά καφεενία (δημοφιλείς χώροι συγκέντρωσης).

Τα μεταφορικά μέσα στην Τουρκία είναι συχνά, ενώ πάνε σε όλη τη χώρα. Ο τρόπος πρόσβασης στη χώρα γίνεται με πλοίο, το τρένο από Θεσσαλονίκη και με αεροπλάνο. Συνιστάται το τρένο, αφού δίνεται η ευκαιρία στο επισκέπτη να δει και την υπέροχη διαδρομή.

3.3. Παρουσίαση Βουλγαρίας

Η Σόφια είναι η πρωτεύουσα και η μεγαλύτερη πόλη της Βουλγαρίας. Βρίσκεται στην δυτική Βουλγαρία, στις πλαγιές του όρους Βίτοσα και είναι το βασικό διοικητικό, βιομηχανικό και κοινωνικό κέντρο της χώρας. Η πόλη της Σόφιας έχει αδερφοποιηθεί με την Αθήνα, καθώς και με πολλές άλλες πρωτεύουσες.

Η Σόφια αποτελεί το βασικό σιδηροδρομικό κόμβο της Βουλγαρίας και έχει 8 σιδηροδρομικούς σταθμούς. Το αεροδρόμιο της Σόφιας είναι το μεγαλύτερο της χώρας. Το σύστημα συγκοινωνιών, το 2002, περιελάμβανε 95 γραμμές λεωφορείων, 16 γραμμές τραμ και 10 γραμμές τρόλεϊ καθώς λειτουργεί και μετρό.

Τα κυριότερα αξιοθέατα που μπορεί να δει κανείς είναι ο ναός «Αλεξάντερ Νέφσκι», το Εθνικό Ιστορικό μουσείο της Βουλγαρίας, την βασιλική της Αγίας Σοφίας, την ρωσική εκκλησία του Αγίου Νικολάου ο οποίος είναι χτισμένος σε μοσχοβίτικο στυλ με τρούλους από χρυσό. Οι κυριότερες πόλεις είναι η Φιλιπούπολη που είναι το εμπορικό κέντρο της Βουλγαρίας, η Βάρνα το σημαντικότερο λιμάνι της χώρας και ο Πύργος το πολιτιστικό και καλλιτεχνικό κέντρο.

Η κουζίνα της Βουλγαρίας είναι ένας συνδυασμός ανατολικής και δυτικής γεύσης. Το δημοφιλέστερο προϊόν της είναι το γιαούρτι. Εξάγει κυρίως κρασιά και τρόφιμα που ανταγωνίζονται επιτυχώς τα προϊόντα άλλων ευρωπαϊκών χωρών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Ο τουρισμός, ως κλάδος οικονομικής δραστηριότητας, αποτέλεσε τα τελευταία 40 χρόνια βασικό πυλώνα της ελληνικής οικονομίας. Την εικοσαετία 1960-80 ο μέσος ετήσιος ρυθμός ανάπτυξης του τουρισμού ήταν περίπου διπλάσιος από τον αντίστοιχο της βιομηχανίας, ενώ την εικοσαετία 1980-2000 έγινε 12πλάσιος. Παράλληλα, ο αγροτικός τομέας συρρικνώνεται συνεχώς ιδιαίτερα την τελευταία 20ετία. Οι οικονομικές επιπτώσεις από την ανάπτυξη του τουρισμού εστιάζονται στην εισροή χρήματος και την εξισορρόπηση του Ισοζυγίου Τρεχουσών Συναλλαγών, την ανάπτυξη επενδυτικών δραστηριοτήτων και τις πολλαπλασιαστικές επιδράσεις που ασκούν στον ευρύτερο οικονομικό ιστό της χώρας. Παρά την περιφρόνηση του τουριστικού προϊόντος από την Πολιτεία στο παρελθόν, ο τουριστικός κλάδος συνεισφέρει τα μέγιστα στην εξισορρόπηση του ελλείμματος του Ισοζυγίου Τρεχουσών Συναλλαγών.

Για άλλη μια συνεχιζόμενη χρονιά ο αριθμός των αφίξεων, αλλά και των διανυκτερεύσεων, από όποια πλευρά και αν εξετασθούν, εκπέμπουν αρνητικό μήνυμα. Για το δεκάμηνο Ιανουαρίου-Οκτωβρίου 2004 καταγράφηκε μια μείωση της τάξεως του 5%. Βέβαια, οι τουριστικές συναλλαγματικές εισπράξεις που συνιστούν και τον πλέον αξιόπιστο δείκτη -από διαχρονική θεώρηση- εμφανίζουν αύξηση 9,1% για το ενδεκάμηνο Ιανουαρίου - Νοεμβρίου 2004. Σύμφωνα με τα στοιχεία του ΠΟΤ εξάλλου προκύπτει ότι την περίοδο Ιανουαρίου - Οκτωβρίου 2004 ο αριθμός των διεθνών τουριστικών αφίξεων έφθασε τα 526 εκατομμύρια, αριθμός μεγαλύτερος κατά 58 εκατομμύρια σε σχέση με την αντίστοιχη περίοδο του 2003. Σε μια περίοδο λοιπόν που οι ανά τον κόσμο αφίξεις τουριστών ήταν το δεκάμηνο του 2004 αυξημένες κατά 12% σε σχέση με το αντίστοιχο διάστημα του 2003, η ολυμπιακή Ελλάδα κινήθηκε με αρνητικές επιδόσεις. Παρά την ευνοϊκή Ολυμπιακή συγκυρία η χώρα μας υστερεί δραματικά έναντι άλλων χωρών. Από τον πίνακα 2 διαπιστώνεται ότι οι άμεσα ανταγωνίστριες χώρες, για τις οποίες υπάρχουν συγκρίσιμα στοιχεία, καταγράφουν ικανοποιητικές επιδόσεις σε όρους αφίξεων.

Πίνακας : Ποσοστά Αφίξεων Ανταγωνιστριών Χωρών 2004

Ισπανία (αφίξεις)	+3,4% (2004)
Πορτογαλία (διανυκτερεύσεις)	+4,5% (Ιαν.-) Σεπτ.)
Κροατία (αφίξεις)	+17,4% (Ιαν.- Νοεμ.)
Τουρκία (αφίξεις)	+25,7% (2004)
Αίγυπτος (αφίξεις)	+43,4% (2004)
Κύπρος (αφίξεις)	+ 2,3% (Ιαν. – Νοεμ.)
Ιταλία (αφίξεις)	+2,24 (Ιαν. - Σεπτ.)

Πίνακας 4.1

Πηγή: Ινστιτούτο Τουριστικών Ερευνών & Προβλέψεων (2005)

Το 2004 οι αφίξεις στην χώρα μας εκτιμώνται σε 12.000-12.300 χιλ. περίπου έναντι 17.548 χιλ. της Τουρκίας. Οι ποσοστιαία αύξηση των αφίξεων για τις δύο άμεσα ανταγωνίστριες χώρες την τελευταία δεκαετία 1994-2004 είναι για την Ελλάδα 10,5% και για την Τουρκία 163%.

Το μερίδιο της τουριστικής κίνησης των Ευρωπαίων ταξιδιωτών για το 2004 καταλαμβάνουν η Ισπανία με το 15% του συνόλου, η Γαλλία με 13%, η Ιταλία 10%, η Γερμανία 6%, η Αυστρία 6% και η Ελλάδα να καταλαμβάνει την έκτη θέση με μερίδιο 4%. Συνολικά, οι προορισμοί της Νοτιοανατολικής Μεσογείου αποσπών το 14%, ενώ της Νοτιοδυτικής το 29%.

Με βάση τα ως τώρα στοιχεία, τους πρώτους οκτώ μήνες του 2004 σημειώθηκε στις χώρες της ευρωζώνης σχετική στασιμότητα, ιδιαίτερα στους προορισμούς «ήλιου και θάλασσας». Ειδικότερα, σημειώθηκε αύξηση του εισερχόμενου τουρισμού στις χώρες της Βόρειας Ευρώπης, ιδιαίτερα στη Βρετανία κατά +13%. Οι χώρες της Κεντρικής και

Ανατολικής Ευρώπης σημείωσαν επίσης σημαντική αύξηση. Στις χώρες της ευρωπαϊκής διεύρυνσης, και ιδιαίτερα στην Ουγγαρία και στην Πολωνία, η αύξηση έφθασε το +8,6% και το +20% αντίστοιχα, γεγονός που οφείλεται πιθανώς και στην προβολή των χωρών αυτών λόγω της ένταξής τους στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Εξέλιξη Αλλοδαπού Τουρισμού Στην Ελλάδα και τις Ανταγωνίστριες Χώρες						
Χώρα		Αφίξεις		Συναλλαγματικές Εισπράξεις		
		2007/06	2008/07		2007/06	2008/07
ΕΛΛΑΔΑ	Ιαν-Οκτ	5,1	-1,4	Ιαν-Σεπτ	-0,5	4
Ιταλία	Ιαν-Αυγ	6,1	-1	Ιαν-Αυγ	1,5	1,5
Ισπανία	Ιαν-Σεπτ	3	-1,3	Ιαν-Αυγ	3,4	2
Πορτογαλία	Ιαν-Σεπτ	4,3	0	Ιαν-Σεπτ	6,6	3
Κροατία	Ιαν-Σεπτ	5,5	2,2	Ιαν-Ιουν	17	16
Κύπρος	Ιαν-Οκτ	0,6	-0,6	Ιαν-Σεπτ	7	-4,1
Τουρκία	Ιαν-Σεπτ	16,6	15,5	Ιαν-Σεπτ	9,7	19,4

Πίνακας 4.2

Πηγή: Ινστιτούτο τουριστικών ερευνών και προβλέψεων

4.1. Συγκριτική μελέτη- Περίπτωση Ιταλίας

Ο τουρισμός αποτελεί βασικό πυλώνα της εθνικής μας οικονομίας, λόγω του μεγάλου αριθμού επιχειρήσεων και ατόμων που απασχολούνται σε αυτόν. Σύμφωνα με παγκόσμιες στατιστικές έρευνες την τελευταία δεκαετία ο μέσος ετήσιος ρυθμός της τουριστικής ανάπτυξης σε παγκόσμιο επίπεδο κυμαίνεται στο 4,3% και στην Ανατολική Μεσόγειο στο 7,1%. Σήμερα το 1/3 των αφίξεων των τουριστών σε παγκόσμιο επίπεδο πραγματοποιείται σε μεσογειακές χώρες. Παράγοντες όπως: ήλιος, ήπιες κλιματολογικές συνθήκες, πληθώρα διαφορετικών πολιτισμών, υγιεινό φαγητό και πλούτος φυσικών περιοχών δημιουργούν συγκριτικά πλεονεκτήματα της περιοχής της Μεσογείου.

Το άρθρο αυτό έχει ως στόχο τη σύγκριση της ανταγωνιστικότητας της Ελλάδας σε σχέση με αυτήν άλλων μεσογειακών χωρών και πιο συγκεκριμένα Πορτογαλίας, Ισπανίας, Ιταλίας, Μάλτας, Τουρκίας, Κύπρου, Αιγύπτου, Τυνησίας και Μαρόκου.

Στόχος είναι να εξεταστεί η επίδραση διαφορετικών κριτηρίων και κατά πόσο αυτή επηρεάζει την κατάταξη των χωρών. Για τον σκοπό αυτόν χρησιμοποιήθηκαν όχι μόνο ποσοτικά αλλά και ποιοτικά κριτήρια.

Η εφαρμογή πραγματοποιήθηκε μέσω της μεθόδου PROMETHEE η οποία επιτρέπει τη σύνθεση πολλαπλών κριτηρίων για την εξαγωγή μιας συνολικής αξιολόγησης - κατάταξης των ανταγωνιστικών τουριστικών χωρών. Η συνάρτηση κατάταξης που προέκυψε κατασκευάστηκε με τη χρήση 500 σεναρίων των τιμών των κριτηρίων. Οι τιμές των κριτηρίων συγκεντρώθηκαν από τη βάση δεδομένων Global Market Information Database (GMID). Η περίοδος της έρευνας αφορά τα έτη 2004 - 2007.

Η Ελλάδα κατέχει την τρίτη θέση, πίσω από δύο χώρες με μεγάλη τουριστική παράδοση και υποδομές όπως είναι η Ισπανία και η Ιταλία. Η κατάταξη δείχνει και την άνοδο που παρουσιάζουν χώρες όπως η Τουρκία, η οποία είναι άμεσα ανταγωνιστική ως προς την Ελλάδα και η οποία έχει βελτιωθεί σημαντικά τα τελευταία χρόνια όσον αφορά τις τουριστικές υποδομές.

Η Ιταλία έχει σαφώς μεγαλύτερο αριθμό ξενοδοχείων και spa αλλά και καλύτερες υποδομές από την Ελλάδα. Το συγκοινωνιακό της δίκτυο είναι ένα από τα καλύτερα στην

Ευρώπη. Ένα μεγάλο ποσοστό τουριστών έλαβε μέρος στις κρουαζιέρες που διοργάνωσε η Ιταλία με μεγάλη επιτυχία.

Κριτήρια αξιολόγησης		Κατάταξη των χωρών για όλη την περίοδο της μελέτης (2004 -07)	
1.	ΑΦΙΞΕΙΣ / ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΧΩΡΑΣ		ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΕΣ ΧΩΡΕΣ
2.	ΑΡΙΘΜΟΣ ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑΚΩΝ ΜΟΝΑΔΩΝ	1.	Ισπανία
3.	ΑΡΙΘΜΟΣ ΔΙΑΝΥΚΤΕΡΕΥΣΕΩΝ ΣΕ ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑ- ΚΑΜΠΙΝΓΚ	2.	Ιταλία
4.	ΙΣΟΖΥΓΙΟ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΠΛΗΡΩΜΩΝ / ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΧΩΡΑΣ	3.	Ελλάδα
5.	ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ ΣΤΟΝ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟ ΚΛΑΔΟ / ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΧΩΡΑΣ	4.	Τουρκία
6.	ΠΟΣΟΣΤΟ ΠΛΗΡΟΤΗΤΑΣ ΔΩΜΑΤΙΩΝ	5.	Πορτογαλία
7.	ΑΡΙΘΜΟΣ ΚΑΜΠΙΝΓΚ	6.	Αίγυπτος
8.	ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑΚΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ	7.	Κύπρος
9.	ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΑΡΙΝΩΝ	8.	Μαρόκο
10.	ΑΡΙΘΜΟΣ ΓΗΠΕΔΩΝ ΓΚΟΛΦ	9.	Μάλτα
11.	ΑΡΙΘΜΟΣ ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΩΝ-ΣΠΑ	10.	Τυνησία
12.	ΑΡΙΘΜΟΣ ΚΑΖΙΝΩΝ		
13.	ΑΡΙΘΜΟΣ ΤΟΥΡΙΣΤΩΝ ΠΟΥ ΕΛΑΒΑΝ ΜΕΡΟΣ ΣΕ ΚΡΟΥΑΖΙΕΡΕΣ		

Πίνακας 4.3: Global Market Information Database (GMID)

4.2. Συγκριτική μελέτη- Περίπτωση Τουρκίας

Η Τουρκία, αποτελεί τον σημαντικότερο ανταγωνιστή όσον αφορά τον τουρισμό για την Ελλάδα. Ήδη από το 1996, όταν η Ελλάδα σημείωνε αύξηση της τάξεως του 2,2% στις αφίξεις των αλλοδαπών, η Τουρκία εξέπληξε με αύξηση 31,9%. Ταυτόχρονα οι εισπράξεις από τον τουρισμό για την Τουρκία είχαν αύξηση 12% ενώ για την Ελλάδα μειώθηκαν με ποσοστό -4%.²⁷

Η Τουρκία ανταγωνίζεται την Ελλάδα στον τουρισμό, κάνοντας σωστή χρήση κάθε μέσου. Στηρίζει το προϊόν της στα νεόκτιστα ξενοδοχεία με ολοκληρωμένες παροχές, στο χαμηλό κόστος εργασίας που επιτρέπει υψηλό επίπεδο υπηρεσιών. Από πλευράς marketing, η Τουρκία αναπτύσσει έντονη δραστηριότητα προβολής στον εξωτερικό. Στις διεθνείς εκθέσεις έχει έντονη και ακριβή παρουσία, με περιποιημένα περίπτερα και πλούσιες εκδηλώσεις. Οι δημόσιες σχέσεις της είναι άριστες και καλά σχεδιασμένες από άποψη σκοπιμότητας. Οι τιμές της είναι πολύ χαμηλότερες από τις ελληνικές, αν και καταφέρνει υψηλότερες εισπράξεις ανά τουρίστα. Επιπλέον, αυτοπαρουσιάζεται σαν τουριστικό υποκατάστατο της Ελλάδας, στην περίπτωση που με αυτόν τον τρόπο να μπορέσει να οικειοποιηθεί κάποιο τμήμα του ελληνικού τουρισμού.

Η Τουρκία χρησιμοποιεί ξένους managers, με αποτέλεσμα να προσφέρει αξιόλογα τουριστικά προϊόντα τα οποία είναι πρωτότυπα και πρωτοποριακά. Για παράδειγμα, στα Νότια Παράλια της Μικράς Ασίας, που οι Τούρκοι αποκαλούν Τουρκική Ριβιέρα, και ειδικά στο Μπελέκ, εφαρμόζεται ένα πρόγραμμα ανάπτυξης ήπιου τουρισμού. Τέλος, η Τουρκία για την διαφημιστική εκστρατεία της για τον τουρισμό, διέθεσε το 1998, 25 δις δρχ. (73.000.000 ευρώ), ενώ η Ελλάδα για τον ίδιο λόγο διέθεσε μόλις 4 δις δρχ. (11.000.000 ευρώ).

Η Τουρκία, το 2008, ακολούθησε τον δρόμο της αύξησης των τουριστικών μεγεθών της σε σχέση με τους άλλους δημοφιλείς προορισμούς της Μεσογείου αν και τα τουριστικά της έσοδα παραμένουν δυσανάλογα μικρότερα σε απόλυτους αριθμούς, σε συνάρτηση με τον όγκο των ξένων τουριστών που δέχεται ετησίως. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις βάσει των στοιχείων έως κ τον Νοέμβριο, της Στατιστικής Υπηρεσίας της Τουρκίας, η τουριστική σεζόν στην γειτονική χώρα το 2008 θα κλείσει με αφίξεις άνω των 26 εκατ., που σημαίνει αύξηση κατά, περίπου 3 εκατ. αφίξεις σε σχέση με το 2007. Στο διάστημα Ιανουαρίου- Νοεμβρίου 2008, η τουριστική κίνηση από το εξωτερικό στην Τουρκία παρουσίασε αύξηση κατά 13,1%

---

²⁷ Στοιχεία από www.dratte.gr/ARTHRA/east%202003.htm

φθάνοντας σε 25.245.301 αφίξεις έναντι 22.321.988 αφίξεων το ίδιο διάστημα του 2007.²⁸ Εντυπωσιακή ήταν η αύξηση των Ελλήνων τουριστών στην Τουρκία βάσει των στοιχείων της Στατιστικής Υπηρεσίας της γειτονικής χώρας το 2008. Στο διάστημα Ιανουαρίου- Νοεμβρίου 2008 καταγράφηκαν 531.048 αφίξεις από την Ελλάδα στην Τουρκία, που σημαίνει αύξηση της τάξης του 29% σε σχέση με το ίδιο διάστημα του 2007. Ο περασμένος Νοέμβριος ήταν ο μήνας που παρουσίασε την δεύτερη μικρότερη επίδοση όσον αφορά στην αύξηση της τουριστικής κίνησης της Τουρκίας από τον Φεβρουάριο του 2007, οπότε παρουσιάζει σχεδόν κάθε μήνα διψήφιο ποσοστό αύξησης στις αφίξεις.

---

²⁸ Πηγή: Οικονομική Καθημερινή, Πέμπτη 1 Ιανουαρίου 2009, σελ. 24 «Ο ελληνικός τουρισμός άντεξε το 2008», του Στάθη Κουσούνη.

4.3. Συγκριτική μελέτη- Περίπτωση Βουλγαρίας

Ο τομέας του τουρισμού είναι ένας σημαντικός και δυναμικά αναπτυσσόμενος κλάδος, και αποτελεί έναν σημαντικό παράγοντα οικονομικής ανάπτυξης για την οικονομία της Βουλγαρίας την τελευταία δεκαετία. Σύμφωνα με στοιχεία του Επιχειρησιακού σχεδιασμού Περιφερειακής ανάπτυξης 2007-2013, της Βουλγαρίας, το 2005, ο κλάδος του τουρισμού συνέβαλε άμεσα κατά 4,5% στο Α.Ε.Π. της χώρας και απασχόλησε 3,9% τους συνολικού εργατικού δυναμικού της χώρας (11.000 θέσεις εργασίας). Σημειώνεται πως το 2006 η Βουλγαρία δέχθηκε περισσότερα από 4 εκατομμύρια τουρίστες, που συνέβαλλαν κατά 2 δισ. ευρώ στην οικονομία της. Ο τουρισμός συνείσφερε άμεσα και έμμεσα κατά 14% στο ΑΕΠ της χώρας την χρονιά που πέρασε, ενώ δημιούργησε περισσότερες από 140.000 θέσεις εργασίας. Τέλος, αξίζει να αναφερθεί πως την τελευταία δεκαετία τα έσοδα της Βουλγαρίας από το διεθνή τουρισμό ξεπέρασαν τα 12,8 δισ. ευρώ, ενώ τα τελευταία χρόνια η χώρα έχει καταστεί πόλος έλξης πολλών επενδυτών για δραστηριοποίηση στον τομέα του τουρισμού και της φιλοξενίας, γεγονός που συμβάλλει σημαντικά στην αναβάθμιση του προσφερόμενου τουριστικού προϊόντος της.

Η ανάπτυξη του κλάδου βασίζεται στις δυνατότητες και τα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα που διαθέτει η χώρα όσον αφορά τους τουριστικούς της πόρους, που της επιτρέπουν να προχωρήσει στην ανάπτυξη ενός βιώσιμου και διαφοροποιημένου τουριστικού προϊόντος με την βοήθεια βέβαια των αναπτυξιακών προγραμμάτων που προσφέρονται για την περίοδο 2007-2013 από την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Ο στόχος του υπουργείου Τουρισμού της Βουλγαρίας για το 2006 ανακοινώθηκε στο πλαίσιο του βου συνεδρίου "Bulgaria Dream" από τον υπουργό κ. Assen Gagauzov. Ο στόχος συγκεκριμενοποιήθηκε, λαμβάνοντας υπόψιν τα νέα δεδομένα για τη χώρα, έπειτα από την ένταξη της, μαζί και με την Ρουμανία, στην Ευρωπαϊκή Ένωση από την 1η Ιανουαρίου 2007. Όπως ανέφερε ο υπουργός στόχος της χώρας είναι το 2007 ο αριθμός τουριστικών αφίξεων να διπλασιαστεί και να αγγίξει τα 8 εκατομμύρια. Ανάλυση του Ινστιτούτου Προβλέψεων για τον Τουρισμό, κάνει λόγο για αφίξεις του 2007, αυξημένες κατά 8,2% συγκριτικά με το 2006. Όπως ανακοίνωσε πριν λίγες μέρες εκπρόσωπος του Εθνικού Συμβουλίου Τουρισμού ο αριθμός των επισκεπτών αναμένεται να αγγίξει τα 5,6 εκατομμύρια. Πιο συγκεκριμένα, περίπου 1,6 εκατ. άτομα αναμένεται να επισκεφτούν τη Βουλγαρία για διακοπές, ενώ αρκετοί είναι και οι τουρίστες που θα

προτιμήσουν τη χώρα για μονοήμερες εκδρομές και φθηνό shopping. Σύμφωνα με την ίδια ανάλυση, μεγάλη ανάπτυξη θα παρουσιάσουν και οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού, που προσφέρει η Βουλγαρία, καθώς αναμένονται 220.000 άτομα για τουρισμό υγείας ή θρησκευτικό, 212.000 για τουρισμό δραστηριοτήτων (κυρίως χιονοδρομικά κέντρα), 190.000 για αγροτουρισμό και γενικότερα "πράσινο" τουρισμό, 178.000 για ιαματικό και περίπου 1.900 για επιχειρηματικούς - επαγγελματικούς λόγους. Ανοδική πορεία εκτιμάται πως θα σημειώσει και ο εσωτερικός τουρισμός της χώρας, με τους Βούλγαρους να πραγματοποιούν περίπου 15 εκατ. ταξίδια μέσα στη χώρα τους (τα 2/3 για επαγγελματικούς σκοπούς). Από την άλλη, λόγω της ένταξης της χώρας από 1η Ιανουαρίου στην Ε.Ε., πολλοί είναι οι νεαροί Βούλγαροι (περίπου 3,5 εκατ.) που σχεδιάζουν για φέτος κάποιο ταξίδι στο εξωτερικό και κυρίως στα κράτη-μέλη της Ε.Ε.

Σύμφωνα με στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας της Βουλγαρίας το 2005, ο αριθμός των αλλοδαπών πολιτών που επέλεξαν τη Βουλγαρία ως τουριστικό προορισμό ανήλθε σε 4.090.421, αυξανόμενος κατά 2% σε σχέση με το 2004, αλλά εμφανίζοντας σημαντική επιβράδυνση σε σχέση με το 2003. Η ετήσια αύξηση του εισερχόμενου τουρισμού από 13,6% το 2004 περιορίστηκε στο 2,2% το 2005.

Πίνακας 4.4 : Ποσοστιαία μεταβολή εισερχόμενου τουρισμού στη Βουλγαρία

ΕΤΟΣ	ΤΟΥΡΙΣΤΕΣ	% ΜΕΤΑΒΟΛΗ
2003	3.531.567	
2004	4.010.326	13,6%
2005	4.090.421	2,0%

Κυριότερη χώρα προέλευσης τουριστών για την Βουλγαρία αναδεικνύεται η Ελλάδα, η οποία από την τρίτη θέση το 2003 (μετά την ΠΓΔΜ και τη Σερβία) με 548 χιλ. τουρίστες ανήλθε το 2005 στην πρώτη θέση με 615.219 χιλ. τουρίστες, τροφοδοτώντας τον τουρισμό της Βουλγαρίας κατά 15,04%. Δηλαδή σε κάθε 100 τουρίστες που επισκέπτονταν την Βουλγαρία, οι 15 ήταν Έλληνες. Την Ελλάδα ακολουθεί η Π.Γ.Δ.Μ. με 545.861 χιλ. , η Γερμανία με 545.265 χιλ. και η Σερβία Μαυροβούνιο με 513.482 χιλ. Όμως σύμφωνα με στοιχεία έκθεσης για τον τουρισμό της Βουλγαρίας, το 2005, - με εξαίρεση την Μ. Βρετανία, που εμφάνισε αύξηση σε σχέση με το 2004 κατά 36,5% - ο τουρισμός και από τις τέσσερις κυριότερες χώρες προέλευσης τουριστών εμφάνισε μείωση σε σχέση με το προηγούμενο έτος. Από την Ελλάδα κατά 13%, από τη Γερμανία κατά 3,4%, από την Π.Γ.Δ.Μ. κατά 16,8% και από την Σερβία κατά 11,1%.

Σύμφωνα με την ίδια έκθεση, μια πιθανή εξήγηση για την παραπάνω μείωση μπορεί να προκύψει από τη μεταβολή του κόστους διανυκτέρευσης στη Βουλγαρία. Όπως προκύπτει από τα Έσοδα ανά Διανυκτέρευση , την τετραετία 2002 – 2005, το μέσο κόστος ημερήσιας διανυκτέρευσης στη Βουλγαρία για τους αλλοδαπούς αυξήθηκε κατά 41%. Έτσι, παρά τη σχετικά μικρή αύξηση του 2005 (8%), η συνολική αύξηση του κόστους παροχής τουριστικών υπηρεσιών στη Βουλγαρία, φαίνεται ότι επέδρασε αρνητικά στην τουριστική κίνηση από τις σημαντικότερες χώρες προέλευσής της.

Η παραπάνω αύξηση φαίνεται ότι ήταν ιδιαίτερα σημαντική για να αποθαρρύνει τον τουρισμό από χώρες που χαρακτηρίζονται από ανάλογο ή και χαμηλότερο κατά κεφαλήν εισόδημα από τη Βουλγαρία (ΠΓΔΜ, Σερβία) και ταυτόχρονα δεν συνοδεύτηκε από αντίστοιχη βελτίωση της ποιότητας, ώστε να συγκρατήσει και να προσελκύσει τουρίστες υψηλού εισοδήματος κι ανάλογων απαιτήσεων (Ελλάδα, Γερμανία).

Από τους 100 Βούλγαρους τουρίστες που επέλεξαν το εξωτερικό ως τουριστικό προορισμό, το 2005, οι εννέα (9) περίπου (δηλαδή το 8,6% επί του συνόλου των Βουλγάρων τουριστών που ταξίδεψαν στο εξωτερικό) κατευθύνθηκαν προς την Ελλάδα. Σύμφωνα με έρευνες για τον τουρισμό της Βουλγαρίας, από τις μεταβολές της εξερχόμενης τουριστικής κίνησης κατά χώρα, προκύπτει ότι την τελευταία τριετία, η τουριστική κίνηση από την Βουλγαρία προς την πλειοψηφία των χωρών εμφάνισε, σε απόλυτο αριθμό, από σημαντική μείωση έως ελάχιστη αύξηση με εξαίρεση τρεις χώρες: Την Τουρκία, την Ελλάδα και την Ιταλία, που εμφανίζουν σημαντική αύξηση.

Country of destination	Total	Purpose of visit				2005 to 2004 %
		Tourism	As guests	Professional	Others	
Total	4 234 866	1 222 269	267 272	2 257 567	487 758	109.1
Austria	92 217	42 267	3 611	40 414	5 925	97.5
Belgium	46 206	14 426	3 622	23 998	4 160	110.5
United Kingdom	63 500	2 631	5 365	23 360	32 144	105.2
Germany	235 984	61 049	17 000	119 993	37 942	91.0
Greece	605 097	105 207	27 200	385 218	87 472	108.0
Denmark	5 457	412	703	3 179	1 163	101.4
Israel	11 404	300	608	5 635	4 861	101.8
Ireland	3 256	53	109	1 527	1 567	124.4
Spain	114 890	37 198	15 938	34 309	27 445	95.4
Italy	146 588	69 952	9 477	50 844	16 315	105.6
Canada	8 336	152	1 075	432	6 677	110.7
Luxemburg	890	35	65	622	168	124.6
The former Yugoslav Rep. of Macedonia	233 608	64 546	58 635	92 879	17 548	101.6
Netherlands	33 133	10 136	2 711	16 063	4 223	82.1
Norway	3 619	473	550	1 232	1 364	103.5
Poland	21 224	5 673	1 585	12 572	1 394	105.9
Portugal	7 666	2 504	837	2 790	1 535	86.8
Romania	191 277	51 676	10 983	126 076	2 542	98.7
Russian Fed.	25 124	2 353	1 962	15 368	5 441	105.5
Slovakia	3 567	590	124	2 627	226	118.2
USA	52 607	1 031	7 673	4 323	39 580	114.6
Serbia and Montenegro	415 343	213 731	15 355	180 991	5 266	100.4
Turkey	1 659 217	477 632	60 192	985 053	136 340	122.7
Ukraine	18 977	1 339	1 164	15 028	1 446	102.3
Hungary	24 500	6 297	1 233	15 238	1 732	110.3
Finland	2 266	155	167	1 379	565	144.0
France	58 291	14 599	5 121	29 190	9 381	100.1
Czech Rep.	28 086	8 497	987	16 603	1 999	94.5
Switzerland	22 231	6 498	2 565	9 206	3 962	98.4
Sweden	6 121	597	785	3 114	1 625	111.5
Other countries	94 184	20 260	9 870	38 304	25 750	110.2

Πίνακας 4.5 : Εξερχόμενος τουρισμός από Βουλγαρία ανά χώρα προορισμού και σκοπό επίσκεψης.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η βιωσιμότητα των τουριστικών επιχειρήσεων, εξασφαλίζοντας την απαραίτητη ρευστότητα αλλά και ζήτηση, αποτελεί την κύρια πηγή ανησυχίας του κλάδου εν όψει του «δύσκολου» 2009, αφού η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση που έπληξε τις αγορές από τα μέσα του χρόνου θα αφήσει το αποτύπωμά της και στην Ελλάδα. Οι παραδοσιακές χώρες προέλευσης που τροφοδοτούν τον ελληνικό τουρισμό με πάνω από το 50% των επισκεπτών (Βρετανία, Γερμανία, ΗΠΑ, Ιταλία, Γαλλία) βρίσκονται ήδη στην «καρδιά» της κρίσης, με τις εκτιμήσεις να δείχνουν αρνητικούς ρυθμούς ανάπτυξης την ερχόμενη χρονιά, αλλά και τη Βρετανία και τις ΗΠΑ να επηρεάζονται ανάλογα με τις διακυμάνσεις στις συναλλαγματικές διαφορές του ευρώ με τη στερλίνα και το δολάριο αντιστοίχως.

Η βεβαρημένη ψυχολογία και ο φόβος, αποτελέσματα των αρνητικών συγκυριών, πλήττουν άμεσα την κατανάλωση, συρρικνώνοντας τις δαπάνες των πολιτών στις παραδοσιακές χώρες προέλευσης ακόμη και στα βασικά καθημερινά είδη διατροφής, ενώ τα ταξίδια, παρ' ότι εξακολουθούν να αποτελούν προτεραιότητα στην ιεράρχηση των επιθυμιών, μετατίθενται ή αναβάλλονται όσον αφορά την υλοποίησή τους. Μάλιστα, πρόσφατα στοιχεία της Ένωσης Ξενοδόχων Ρόδου δείχνουν ότι το 2009 12% λιγότεροι Βρετανοί θα ταξιδέψουν στο εξωτερικό. Αυτό αποτυπώνεται στη χώρα με πτώση στις προκρατήσεις που τον Δεκέμβριο έφθασε το 20%-30%, σύμφωνα με στοιχεία της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Ξενοδόχων (ΠΟΞ), ενώ δεδομένη είναι και η συρρίκνωση της μέσης διάρκειας διανυκτερεύσεων από δέκα σε οκτώ ημέρες, η οποία θα έχει αρνητικές συνέπειες στον κύκλο εργασιών του κλάδου, αφού οι δαπάνες των ξένων επισκεπτών θα είναι μειωμένες όχι μόνο στον αρχικό προϋπολογισμό τους αλλά και σε χρόνο.

Υπολογίζεται μάλιστα ότι για να καλυφθεί το κενό αυτό στον τζίρο απαιτούνται 20%-25% περισσότερες αεροπορικές θέσεις σε πτήσεις, γεγονός που καθιστά επιτακτική την κινητροδότηση του οπερέιτορ για διατήρηση ή ακόμη και αύξηση των πτήσεων, προσπάθεια που έχει ξεκινήσει το υπουργείο Τουριστικής Ανάπτυξης, αλλά και την προσέλκυση αεροπορικών εταιρειών χαμηλού κόστους σε ελληνικούς προορισμούς.

Την ίδια ώρα όμως το μερίδιο αγοράς μικραίνει, αφού μεγάλοι ταξιδιωτικοί

οργανισμοί, όπως η TUI και η Thomas Cook, προχωρούν σε περικοπές στα ταξιδιωτικά τους προγράμματα, ενώ παράλληλα και οι πιέσεις στους ξενοδόχους για φθηνότερες τιμές στα πακέτα γίνονται ολοένα πιο έντονες υπό το βάρος της οικονομικής αδυναμίας των πελατών.

Μάλιστα ένα από τα συμπτώματα της χρηματοπιστωτικής κρίσης που επηρέασε και το 2008, εκτός από την πτωτική τάση στις αφίξεις (-1,27% σε αεροπορικές αφίξεις το διάστημα Ιανουαρίου- Οκτωβρίου 2008, με βάση τα στοιχεία του Συνδέσμου Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων) και τις πληρότητες σε ορισμένες περιοχές της χώρας, ήταν το ότι σε πολλές τουριστικές επιχειρήσεις από τα τέλη Αυγούστου έμειναν ανεξόφλητα τιμολόγια συναλλαγών της εφετινής περιόδου από τουρ οπερέιτορ του εξωτερικού (δυτικών και ανατολικών χωρών), λόγω δυσχέρειας.

Η κατάσταση όμως επιδεινώθηκε τον Σεπτέμβριο, με αποτέλεσμα να εκκρεμούν μεγάλα ποσά που αντιστοιχούν σε τζίρους ξενοδοχείων Ιουλίου- Αυγούστου, ενώ τον Οκτώβριο ο πρόεδρος του Συνδέσμου Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων κ. Ν. Αγγελόπουλος ανέφερε χαρακτηριστικά ότι η εξόφληση των τιμολογίων της τουριστικής περιόδου που έκλεισε έχει μπλοκαριστεί εντελώς.

Οι δυσχερείς συνθήκες, εκτός του ότι επιδεινώνουν «χρονίζοντα» προβλήματα του κλάδου που έχουν σχέση τόσο με την ποιότητα όσο και με την ανταγωνιστικότητα- «value for money»- του τουριστικού προϊόντος, δημιουργούν και μια σειρά σοβαρά θέματα με κυρίαρχο τη ρευστότητα, απειλώντας ακόμη και τη λειτουργία των επιχειρήσεων οι οποίες στρέφονται στις τράπεζες για άντληση κεφαλαίων.

Ωστόσο η αδυναμία είσπραξης των τιμολογίων αλλά και το «κλείσιμο της στρόφιγγας» από τις εγχώριες τράπεζες έχουν οδηγήσει σε «ασφυξία» τις τουριστικές επιχειρήσεις, οι οποίες λόγω της εποχικότητας αναζητούν χρηματοδότηση τη «νεκρή» χειμερινή περίοδο για να καλύψουν γενικά έξοδα, όπως μισθοδοσία μόνιμου προσωπικού αλλά και εργασίες συντήρησης ή ανακαίνισης.

Εξάλλου η εποχικότητα του τουριστικού κλάδου που τον καθιστά ανενεργό για έξι μήνες ως την καλοκαιρινή περίοδο, οι δανειακές υποχρεώσεις από τα προηγούμενα χρόνια

αλλά και η απουσία προκαταβολών για τη νέα τουριστική περίοδο φέρνουν σε ιδιαίτερα δυσχερή θέση αυτή τη χρονιά τα ξενοδοχεία.

Το ξεκίνημα της νέας τουριστικής περιόδου θα είναι ίσως το πιο δύσκολο σημείο του έτους, αφού οι μήνες Απρίλιος και Μάιος είναι το διάστημα για το οποίο ζητείται επιδότηση της εργασίας από τα ξενοδοχεία για να διατηρήσουν το ίδιο προσωπικό ή και να αυξήσουν τις θέσεις εργασίας για να υποδεχθούν τους πρώτους πελάτες. Ήδη όμως κάποιες επιχειρήσεις εξετάζουν το ενδεχόμενο να λειτουργήσουν για λιγότερους μήνες.

Τέλος, αν όλα αυτά πραγματοποιηθούν και δεν ξεχαστούμε με την πρώτη αχτίδα φωτός που θα παρουσιαστεί στον ορίζοντα, η «επόμενη ημέρα» θα είναι λαμπρή για το μέλλον του τουρισμού και συνεπώς και για το μέλλον της χώρας. Σπουδαίος τουριστικός προορισμός μπορούμε να γίνουμε, ενώ σπουδαία βιομηχανική και γεωργική χώρα είναι προφανές ότι δεν έχουμε τις αναγκαίες προϋποθέσεις για να γίνουμε. Είναι τώρα η μεγάλη μας ευκαιρία για γενναίες αποφάσεις και ενέργειες.

Βιβλιογραφία

α) Βιβλία

- 1) Χ. Κοκκώσης (2000) «Τουριστική Ανάπτυξη και Φέρουσα Ικανότητα στα Νησιά» Πολυεπιστημονικές Προσεγγίσεις, ΕΞΑΝΤΑΣ
- 2) Χ. Κοκκώσης και Π. Τσάρτας (1999) «Ανάπτυξη και Περιβάλλον στον Τουρισμό»
- 3) Πρόγραμμα ISTOS (Innovation for Sustainable Tourism & Services South Aegean-2006) «Τοπική Ατζέντα 21 για δύο Νησιά του Νοτίου Αιγαίου»

β) Ηλεκτρονικές Πηγές

- 1) WTTC «Greece Travel & Tourism 2007», http://www.wttc.org/bin/pdf/original_pdf_file/Greece_greekfinal.pdf
- 2) RIPE Πρόγραμμα Καινοτομίας Περιφέρειας Πελοποννήσου – Μελέτη Τουρισμού (2004), www.infopeloponnisos.gr/new_investments/documents/p9d.DOC
- 3) Ν. Μπαλατσινός (2007) ‘Χωροταξικός Σχεδιασμός και Τουριστική Ανάπτυξη’ – Εισήγηση σε Ημερίδα της Ν.Α. Μεσσηνίας στις 18/6/07, www.theorema.gr/pictures/Arxeia/exs_notes.pdf
- 4) Smeral, E. (1998): ‘Employment Effects of Tourism’ Re.P.Ec. (www.repec.org)
- 5) J.J. Nowak; M. Sahli; P.M. Sgro (2004): ‘Tourism, Trade and Domestic Welfare’ Re.P.Ec. (www.repec.org)
- 6) Glenn Kreag (2001) ‘The Impacts of Tourism’ http://www.seagrants.umn.edu/tourism/pdfs/Impacts_Tourism.pdf
- 7) ΙΤΕΠ (2008), «Δελτίο Τύπου, Επίδοση του Ελληνικού Τουριστικού Τομέα κατά το 2007» http://www.itep.gr/pdfs/Anakoinosi31_January2008.pdf
- 8) Hellastat (2007), «Ευοίωνες οι προοπτικές ανάπτυξης για τον θαλάσσιο τουρισμό» http://www.holiday.gr/article.php?article_id=22

- 9) Θεόδωρος Ορέστης Σκαπινάκης (2008), «Η Guardian αναδεικνύει το ζήτημα αυτονομίας της Κέρκυρας» <http://blog.antibaro.gr/2008/09/239>
- 10) Republic of Turkey Ministry of culture and Tourism (2009) <http://www.kultur.gov.tr/EN/BelgeGoster.aspx?17A16AE30572D313B0ED0AA5232E402F5DC9FD9D89694F3B>
- 11) Greek Insight (2007), «Ανταγωνιστική η ελληνική γεωργία αλλά στα Βαλκάνια» <http://www.greekinsight.com/?conID=4716>
- 12) Γεώργιος Ι. Αυλωνίτης και Αντώνης Γιαννόπουλος (2008), «Η χάραξη Στρατηγικής Μάρκετινγκ για τον Ελληνικό Τουρισμό ως ένα Διατηρήσιμο ΑνταγωνιστικόΠλεονέκτημα» http://www.morax.gr/article_show.php?article_id=2168
- 13) Βαρβαρέσος Στέλιος και Σωτηριάδης Μάριος (2002), «Θεσμοθετημένα όργανα τουριστικής διοίκησης και πολιτικής» <http://www.sete.gr/files/Ebook/Organa%20Touristikis%20Dioikisis%20Ellada%20Gallia.doc>
- 14) <http://www.naftemporiki.gr/>
- 15) Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (2008), «Η Ελλάδα με αριθμούς» http://www.statistics.gr/gr_tables/hellas_in_numbers.pdf
- 16) Tourism Statistics in Greece (2002) <http://www.athensguide.com/practicalinfo/tourismstatistics.htm>
- 17) Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος <http://www.statistics.gr>
- 18) Τάσος Ανθουλιάς, «Πολιτιστικός τουρισμός- Μια σημαντική εναλλακτική λύση» <http://users.forthnet.gr/agn/istam/toyri1.htm>
- 19) <http://www.tourismturkey.org>
- 20) <http://www.italiantourism.com>
- 21) http://en.wikipedia.org/wiki/Tourism_in_Bulgaria

- 22) Βίκυ Καραντζαβέλου (2008), «Επείγουσα ομιλία συλλογικής στήριξης των τουριστικών μέτρων»
http://www.traveldailynews.gr/new.asp?newid=43643&subcategory_id=35
- 23) Δράση για την ανάπτυξη του τουρισμού και της τουριστικής εκπαίδευσης (2009)
<http://www.dratte.gr/9.htm>
- 24) Στατιστικά στοιχεία στον τομέα του τουρισμού Ελλάδα-Βουλγαρίας
http://www.crossborder.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=36&Itemid=54
- 25) <http://www.wttc.org/search/results.php>
- 26) http://www.wttc.org/bin/pdf/original_pdf_file/greecegreekfinal.pdf
- 27) Π.Δ. Υφαντή (2008), «Έχει μέλλον η κρίση στον τουρισμό»
http://www.enet.gr/online/online_text/c=114,dt=27.07.2008,id=46739424
- 28) Κωνσταντίνος Ζαπουνίδης και Χρυσοβαλάντης Γαγάνης (2005), «Τουρισμός: Ο θησαυρός της Οικονομίας μας » http://www.morax.gr/article_show.php?article_id=718
- 29) Ενίσχυση τουρισμού με την σύμπραξη ιδιωτικών και δημόσιων επενδύσεων (2006)
http://www.economics.gr/articleData/IS/2006/KL_TOURISMOS.htm
- 30) <http://en.wikipedia.org/wiki/Bulgaria#Tourism>
- 31) http://www.bulgariatravel.org/eng/view_rubric.php?r=cult
- 32) http://europa.eu/abc/european_countries/eu_members/bulgaria/index_el.htm
- 33) <http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A3%CF%8C%CF%86%CE%B9%CE%B1>
- 34) <http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A1%CF%8E%CE%BC%CE%B7>
- 35) <http://en.wikipedia.org/wiki/Italy>
- 36) http://en.wikipedia.org/wiki/Tourism_in_Italy

- 37) Italy Tourism Bureau (2008)
[http://www.conventions.net/convention and visitor bureaus tourism bureaus/italy tourism bureau-cvb93.asp](http://www.conventions.net/convention_and_visitor_bureaus_tourism_bureaus/italy_tourism_bureau-cvb93.asp)
- 38) http://europa.eu/youth/travelling_europe/index_it_el.html
- 39)
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1090,30070682,1090_33076576&_dad=portal&_schema=PORTAL
- 40) http://www.salina-travel.gr/docs/OFFERS/CRUISES/KONSTANTINOYPOLH_MONARCH.doc
- 41)
<http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9A%CF%89%CE%BD%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BD%CE%BF%CF%8D%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B7>
- 42) http://troktiko.blogspot.com/2009/03/blog-post_5849.html
- 43) Κων/νος Ζαπουνίδης και Γεώργιος Μπαουράκης (Φεβρ. 2009), «Ανταγωνιστικότητα της χώρας μας στον Τουριστικό Τομέα»
http://www.morax.gr/article_show.php?article_id=2992
- 44) Φίλη Καϊτάτζη (2007), «Ελλάδα-Ιταλία συμμαχία στον ποιοτικό τουρισμό»
http://www.enet.gr/online/online_text/c=114,dt=10.11.2007,id=90778488
- 45) <http://www.skifun.gr/nea/oreinos-tourismos.-o-gigantas-ksipnaei-alla-i-politeia-ton-nanourizei.html>
- 46) Α. Νάνου-Γιάνναρου (2001), «Υφαλμύρωση Παράκτιων Υδροφορέων»
http://www.waterinfo.gr/eedyp/Paros_papers/nanou_k.pdf

γ) Εφημερίδες

- 1) Χριστίνα Πουτέση (30/12/07), «Στην ποιότητα το βάρος της τουριστικής πολιτικής», Ανάπτυξη- Το Βήμα, Αρ. Φύλλου 15250, σελ. Β20
- 2) Γιωργής Μερμηγκάς (19/12/08), «Πάρ' τα όλα από Καραμανλή για τους ξενοδόχους», Οικονομική Ελευθεροτυπία, Αρ. Φύλλου 10037, σελ. 53-54
- 3) Χριστίνα Πουτέση (01/03/09), «Πάνω από 30% μειωμένες οι κρατήσεις στον τουρισμό», Ανάπτυξη- Το Βήμα, Αρ. Φύλλου 15598, σελ Β7
- 4) Τζίνα Ι. Αγγουρή (19/12/08), «Άμεσα μέτρα αντιμετώπισης της κρίσης στον τουρισμό», Οικονομία – Ναυτεμπορική, Αρ. Φύλλου 23900, σελ 4
- 5) Χριστίνα Πουτέση (30/11/08), «Ικανοποιητική η πληρότητα, αλλά δυστυχώς μόνο τις ημέρες των εορτών», Ανάπτυξη- Το Βήμα, Αρ. Φύλλου 15524, σελ Β8-Β9
- 6) Αχ. Χεκίμογλου (03/08/08), «Ποιοι είναι οι χειρότεροι τουρίστες;», Το Βήμα, σελ Α34/78
- 7) Στάθης Κουσούνης (01/01/09), «Ο ελληνικός τουρισμός άντεξε το 2008» και «Εν συντομία», Οικονομία- Καθημερινή, σελ 24
- 8) Γ. Παπαϊωάννου (21/12/08), «Η κρίση τρομάζει την Ελλάδα», Ανάπτυξη- Το Βήμα, Αρ. Φύλλου 15467, σελ Β7
- 9) Σπύρος Κάραλης (01/01/09), «Μια σφαίρα πυροδοτεί πολυήμερες ταραχές», Καθημερινή- ειδική έκδοση, σελ 7
- 10) Στάθης Κουσούνης (19/12/08), «Στη μέγγενη της διεθνούς κρίσης ο τουρισμός», Οικονομική Καθημερινή, σελ 27
- 11) Ευγενία Τζώρτζη (19/12/08), «Αυστηρή αξιολόγηση επιχειρήσεων για το πρόγραμμα ΤΕΜΠΜΕ», Οικονομική Καθημερινή, σελ 27
- 12) Χριστίνα Πουτέση (19/10/08), «Η κρίση χτυπάει τον τουρισμό», Ανάπτυξη- Το Βήμα, Αρ. Φύλλου 15490, σελ Β9

- 13) Γ. Σκορδίλης (19/10/08), «Εμφανίστηκαν τα πρώτα προβλήματα ρευστότητας στη ναυτιλία», Ανάπτυξη-Το Βήμα, Αρ. Φύλλου 15490, σελ Β8
- 14) Τζίνα Ι. Αγγουρή (16/12/08) «SOS από τους ξενοδόχους στον υπουργό», Ναυτεμπορική, Αρ. Φύλλου 23897, σελ 11
- 15) Γιώργος Νικητιάδης (07/12/08), «Η ανάγκη ενίσχυσης του εσωτερικού τουρισμού», Ανάπτυξη- Το Βήμα, Αρ. Φύλλου 15530, σελ Β9
- 16) Γ. Σκορδίλης (16/11/08), «Φθηνά καύσιμα αλλά ακριβά εισιτήρια στη ναυσιπλοΐα», Ανάπτυξη- Το Βήμα, Αρ. Φύλλου 15512, σελ Β29
- 17) Νίκος Αγγελόπουλος (28/12/08), «Η επόμενη ημέρα για τον ελληνικό τουρισμό μετά την κρίση», Ανάπτυξη- Το Βήμα, Αρ. Φύλλου 15546, σελ Β30
- 18) Χριστίνα Πουτέτση (28/12/08), «Στην δίνη του κυκλώνα ο ελληνικός τουρισμός», Ανάπτυξη- Το Βήμα, Αρ. Φύλλου 15546, σελ Β30-Β31

δ) Φωτογραφίες

www.flickr.com